

T.C.
BİRÜNİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ÖZEL EĞİTİM ANABİLİM DALI
ÖZEL EĞİTİM TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP OLAN BİREYLERDE
DUYGUSAL YÜK PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE DEPRESYON
DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Büşranur İNANÇ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Tuba CEYHUN

Haziran, 2024

T.C.
BİRÜNİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ÖZEL EĞİTİM ANABİLİM DALI
ÖZEL EĞİTİM TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP OLAN BİREYLERDE
DUYGUSAL YÜK PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE DEPRESYON
DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Büşranur İNANÇ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Tuba CEYHUN
İKİNCİ DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz ÖZDEMİR

Haziran, 2024

T.C.
BİRÜNİ ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI

Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Eğitim Öğretmenliği Tezli Yüksek Lisans Anabilim Dalında 221122014 numaralı Büşranur İNANÇ tarafından hazırlanan “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük, Psikolojik Sağlamlık ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı tez araştırması jüri tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: / /

JÜRİ ÜYELERİ	Unvan, Adı-Soyadı (Kurum adı)	İmza
Danışman		
Danışman		
Üye		
Üye		

Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca bu tez jüri tarafından onaylanmış ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu kararıyla kabul edilmiştir.

Prof. Dr.
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür

BEYAN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük, Psikolojik Sağlamlık ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı araştırmanın, tüm aşamalarında bilimsel ve etik geleneklerinde aykırı düşmediğim, yararlanmış olduğum eserlerin Kaynakça’da belirtilenlerden oluştuğunu, bu eserlere atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Büşranur İNANÇ

TEŞEKKÜR

Tez sürecim ve lisan eğitimim boyunca, emeğini, ilgisini ve nezaketini eksik etmeyen, yoğun mesaisine rağmen saat mefhumu gözetmeksizin zaman ayıran, özverisiyle “iyi ki” dedirten, sürecimi nakış nakış işlerken beni her zaman yüreklendiren kıymetli danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Tuba CEYHUN’a ve süreç boyunca değerli bilgi ve görüşlerini benimle paylaşan ikinci danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz ÖZDEMİR’e teşekkür ederim.

İnancımı ve umudumu diri tutan, yol gösteren, iyiliği layığıyla yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Tayfun DOĞAN’a ve heyecanımı arttıran, ufkumu genişleten, değerli hocam Prof. Dr. Bekir Fatih MERAL’e süreçte verdikleri destekten dolayı teşekkür ederim.

Çocukluk arkadaşım, sevginin en güzel temsili olan canım kardeşim Melike İNANÇ’a hayatıma kattığı bütün güzellikler için, maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen her zaman varlığını hissettiğim kıymetli abim Emrah İNANÇ’a, samimiyeti, iyi niyeti daim olan değerli eşi Sevda TAŞAR İNANÇ’a, yorulduğumda hayatıma neşe katan yeğenlerim Ömer ve Mehmet Fatih İNANÇ’a, ilk öğretmenin olan sevgili ablam Mukkadder İNANÇ’a, bugünlere gelmem de emeğini ve duasını eksik etmeyen kıymetli annem Hatice İNANÇ’a ve diğer aile bireylerime teşekkür ederim.

Tez sürecim boyunca her türlü kolaylığı sağlayan değerli idarecilerime, beraber çalışmaktan mutluluk duyduğum kıymetli meslektaşlarıma gösterdikleri anlayış ve destekleri için, teşekkür ederim.

Hayatta bir bitiş çizgisi olmayan sevgili dostlarıma, arkadaşlarıma teşekkür ederim.
İyi ki varsınız!

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

İç Kapak.....	-
Tez Onay Sayfası	iii
Beyan.....	iii
Teşekkür	v
İçindekiler.....	vi
Kısaltmalar Listesi	x
Tablolar Listesi.....	xi
Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler	xiv
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler.....	xv
1.Giriş.....	1
1.1.Problem Durumu	5
1.2.Amaç.....	6
1.3.Önem.....	7
1.4. Sınırlılıklar	7
1.5. Tanımlar	8
1.6. Kavramsal Çerçeve	9
1.6. Özel Gereksinimli Bireyler ve Özellikleri	9
1.6.1. Özel Gereksinimli Birey	9
1.6.2. Özel Gereksinim Nedenleri.....	10

1.6.3. Özel Gereksinim Alanlarının Sınıflandırılması	11
1.7. Özel Gereksinimli Bireylerin Aileleri.....	15
1.7.1. Özel Gereksinimli Çocuklarda Aile İlişkileri	15
1.7.2. Özel Gereksinimli Bireylerin Ailelerinde Sorumluluk Duygusu.....	17
1.7.3. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerde Anne-Baba Tutumları.....	18
1.7.5. Kardeş İlişkilerini Etkileyen Etmenler.....	21
1.7.6. Özel Gereksinimli Kardeşe Yönelik Duygular	23
1.7.7. Özel Gereksinimli Kardeşle İletişim Sorunları.....	25
1.8. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük	26
1.9. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Psikolojik Sağlamlık	27
1.10. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Depresyon Düzeyi.....	29
2.Yöntem.....	31
2.1. Araştırma Modeli	31
2.2. Çalışma Grubu	31
2.3. Veri Toplama Aracı.....	34
2.3.1. Demografik Bilgi Formu.....	34
2.3.2. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği (DYÖ) ..	34
2.3.3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)	35
2.3.4. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği	35
2.4.Verilerin Toplanması.....	36

2.5. Veri Analizi	37
3. Bulgular ve Yorum	39
3.1. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerin Cinsiyete Göre Duygusal Yük Ölçeği İçin Bulguları	39
3.2. Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları	40
3.3. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeği İçin Bulgular	40
3.4. Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları	41
3.5. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Beck Depresyon Ölçeği İçin Bulgular	41
3.6. Özel gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları	42
3.7. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Duygusal Yük Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	43
3.8. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	44
3.9. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Depresyon Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	45
3.10. Özel Gereksinimli Birey ile Kardeşinin Arasındaki Yaş Farkına Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	47

3.11. Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları.....	48
3.12. Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Beck Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları.....	49
3.13. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları.....	50
3.14. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları.....	51
3.15. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları.....	52
3.16. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	54
3.17. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	55
4.Sonuç ve Öneriler.....	57
4.1. Sonuç.....	57
4.2. Öneriler	63
I.Kaynakça.....	65
II.Ekler.....	81
Ek-1. Demografik Bilgi Formu	81

Ek-2.Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği.....	83
Ek-3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği.....	85
Ek-4. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği.....	86
Ek-5. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı ile Duygusal Yükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Etik Kurul İzni.....	85
Ek-6. Gönüllü Formu	86
III.İntihal Raporu	81

KISALTMALAR LİSTESİ

APA: Amerikan Psikiyatri Birliği

BDÖ-BB: Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği

BEP: Bireysel Eğitim Programı

SP: Serebral Palsi

ÇÖZGER: Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu

DEHB: Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu

DSM: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabı

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

KPSÖ: Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

OSB: Otizm Spektrum Bozukluğu

DYÖ: Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UDA: Uygulamaları Davranış Analizi

YGB: Yaygın Gelişimsel Bozukluk

ZY: Zihinsel Yetersizlik

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO NO	TABLO ADI	SAYFA NO
Tablo 2.1.	Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikleri ve Bazı Değişkenlere Göre Dağılım Tablosu	32
Tablo 3.1.	Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Duygusal Yük Ölçeği İçin Bulgular	40
Tablo 3.2.	Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları	41
Tablo 3.3.	Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeği İçin Bulgular	41
Tablo 3.4.	Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları	42
Tablo 3.5.	Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Beck Depresyon Ölçeği İçin Bulgular	42
Tablo 3.6.		43

Tablo 3.7.	Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Psikolojik Sağlık Ölçeği İçin Bulgular	45
Tablo 3.8.	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Duygusal Yük Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	45
Tablo 3.9.	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Psikolojik Sağlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	46
Tablo 3.10.	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Depresyon Ölçeği Puanlarının İncelenmesi	48
Tablo 3.11.	Özel Gereksinimli Birey ile Kardeşinin Arasındaki Yaş Farkına Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	49
Tablo 3.12.	Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Psikolojik Sağlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	49
Tablo 3.13.	Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Beck Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	51

Tablo 3.14.	Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	52
Tablo 3.15.	Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	53
Tablo 3.16.	Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları	55
Tablo 3.17.	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	56
	Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	

Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler

İnanç, B. (2024). Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük, Psikolojik Sağlık ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Özel gereksinimli bireylerin yaşadığı zorlu süreçler aile dinamiklerini etkileyebilmektedir. Aileler bu süreçte özel gereksinimli bireye daha fazla odaklanırken ailede var olan diğer kardeşlerin ihmal edilebildiği bilinmektedir. Bu durum kardeşlerin bir takım duygusal tepkilerine sebep olmaktadır. Araştırma da özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerde algılanan duygusal yük ve psikolojik sağlık ile depresyon arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve bazı değişkenlere göre (yaş farkı, cinsiyet, eğitim düzeyi ve yetersizlik türü) etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, özel gereksinimli kardeşe sahip olan, Adana ili Seyhan ilçesinde yaşayan, okuma yazma bilen, yaşları 12-40 arasında değişen ve herhangi bir özel gereksinimi olmayan 265'i kadın 158'i erkek olmak üzere toplamda 423 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada, veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu, Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği (Özdemir ve İnanç, 2024), Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (Doğan, 2015) ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği (Aktürk vd., 2005) kullanılmıştır. Araştırmada Regresyon analizi, -testi, ANOVA testi kullanılmıştır. Verilerinin analiz edilmesinde SPSS 24.0 istatistik programı kullanılmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan bireylerin Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ile cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir fark olduğu, eğitim durumu depresyon düzeyleri değişkeninden etkilendiği, duygusal yük ve depresyon düzeyleri gereksinim türü değişkeni üzerinde anlamlı bir fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, psikolojik sağlıklarını düşük negatif düzeyde, duygusal yük düzeyleri ile depresyon düzeyleri orta pozitif düzeyde etkilemektedir. Araştırma sonuçları ışığında özel gereksinimli çocuklara ve onların ailelerine yönelik hazırlanan aile eğitim programlarında özellikle kardeşlere yönelik çalışmalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, duygusal yük, psikolojik sağlık, özel gereksinimli kardeş.

İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler

İnanç, B. (2024). Investigation of the Relationship Between Emotional Burden, Psychological Resilience and Depression Levels in Individuals with Special Needs Siblings. Master's Thesis, Biruni University Institute of Postgraduate Education, Istanbul.

The challenging processes experienced by individuals with special needs can affect family dynamics. While families focus more on the individual with special needs in this process, it is known that other siblings in the family may be neglected. This situation causes some emotional reactions of siblings. In this study, it was aimed to reveal the relationship between perceived emotional burden and psychological resilience and depression in individuals with siblings with special needs and to determine the effect of some variables (age difference, gender, education level and type of disability). The study group of the research consisted of a total of 423 people, 265 of whom were female and 158 of whom were male, who had siblings with special needs, lived in Seyhan district of Adana province, were literate, aged between 12-40 years and did not have any special needs. Purposive sampling method was used in the study. In the study, demographic information form, Emotional Burden Scale in Individuals with Siblings with Special Needs (Özdemir & İnanç, 2024), Brief Psychological Resilience Scale (Doğan, 2015) and Beck Depression Screening Scale for Primary Care (Aktürk et al., 2005) were used as data collection tools. Regression analysis, test and ANOVA test were used in the study. SPSS 24.0 statistical program was used to analyze the data. As a result, it was found that there was a significant difference between the Emotional Burden Scale in Individuals with Siblings with Special Needs and gender variables, education status was affected by the depression levels variable, and emotional burden and depression levels were significantly different on the type of need variable. Emotional burden levels of individuals with siblings with special needs affect their psychological resilience at a low negative level, and emotional burden levels and depression levels at a medium positive level. In the light of the results of the study, it is recommended to include more studies especially for siblings in family education programs prepared for children with special needs and their families.

Keywords: Depression, emotional burden, psychological resilience in siblings with special needs.

1.GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde problem durumu, amaç, önem, sınırlılıklar, tanımlar ve kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Araştırmanın konusu, bağlantılı olan akademik çalışmalarla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

1.1. Problem Durumu

Özel gereksinimli bireyler, fiziksel, zihinsel, duygusal veya davranışsal alanlarda diğerlerinden farklı ihtiyaçları olan bireyler olarak tanımlanmaktadır. (Eripek ve Ataman, 2003). Söz konusu ihtiyaçlar genellikle eğitim, sağlık, iletişim ve diğer yaşam alanlarında diğer bireylerden destek almayı gerektirmektedir (Akoğlu, 2022; Atalan ve Kabasakal, 2022). Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre özel gereksinimli birey, "Bedensel, zihinsel, duygusal veya sosyal yetenekleri bakımından, yaş ya da çevre koşulları gibi nedenlerle, normal sayılan çocuklar veya yetişkinlerle kıyaslandığında daha fazla özen, eğitim, bakım ve ilgi gerektiren bireyler" olarak tanımlanmaktadır (TDK, Erişim tarihi: 01 Ocak 2024). Alan yazında "özel gereksinimli olan birey" ifadesi "yetersizliği olan birey" olarak da kullanıldığı görülmektedir. Yetersizliği olan bireyler, herhangi bir zedelenmeye bağlı olarak organın işlevini yerine getirmekte güçlük yaşadığı, sınırlı davranışlar sergilediği, bedensel ve zihinsel işlevlerde kısıtlılığı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Cavkaytar, vd., 2018; Topbaş, 2022; Özkal, 2024; Yetiş, 2023). Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre yetersizlik; sağlık bakımından psikolojik, fizyolojik ve anatomik (fiziksel) yapı veya fonksiyonlardaki eksikliği ve anormallliği ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü son verilerine göre dünya genelinde yaklaşık 1 milyar insanın yetersizliği olduğu ifade edilmektedir. Bu yetersizlikler geniş bir yelpazede olup fiziksel, zihinsel, duygusal veya sosyal alanlarda yaşamı etkilemektedir (DSÖ, 2021, Erişim tarihi: 09 Mart 2023). Türkiye'de yetersizliği olan bireylerin sayısı ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2023 yılında yapılan araştırmalara göre bu sayı 8-10 milyon arasındadır. Bu sayı, çeşitli türdeki yetersizlikleri olan, tanı almış veya raporlanmış bireyleri kapsamaktadır (TÜİK, 2023, Erişim tarihi: 04 Ocak 2024).

Toplumun en küçük ünitesi olan aile, sistematik olarak birbirini etkileyen ve bireylerin pasif pozisyonda olmadığı bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Arıcı, 2021; Eripek, 2005). Bu yapı içerisinde birbirlerini direkt veya dolaylı olarak etkileyen alt sistemler bulunmaktadır (Akdoğan, 2021; Arıcı, 2021; Doğan, 2015; Kıvrak, 2019;

Kızılalp, 2018; Yaman, 2019). Bu alt sistemlerin en önemli parçası bir yatay ilişki biçimi olan kardeşlik ilişkileridir. Kardeşlik ilişkilerinde kardeşler, oyun arkadaşı, öğretmen, rakip, model gibi rollerle birbirlerinin etki alanına girebilmekte ve aile ortamında birbirlerini çeşitli yönlerden etkilemektedir (Elumar, 2021). Bu etki alanları daha çok sosyal ve psikolojik dönüşümü içeren bir yönde olmaktadır (Bora, 2021). Kardeşler, aile sistemi içinde şekillenen, birbirleri üzerinde önemli etkisi olan ve başka ilişkilere benzetilemeyen bir ilişkiyi paylaşmaktadırlar (Akdoğan, 2021; Eripek, 2005; Karakuş ve Kırlioğlu, 2019; Kızılalp, 2018; Yaman, 2019). Bununla birlikte kardeşler birbirlerine karşı güven ve sevgi duyguları temelinde ilişki kurmaktadırlar. Kardeşlik ilişkilerini etkileyen birden fazla parametre vardır, örneğin ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik durumu, dini inanışları, kültürlerine bağlı olarak çocuklara karşı tutumları gibi değişkenlerden söz etmek mümkündür (Üstündağ, 2024). Bunun yanı sıra kardeşler arasındaki yaş farkı, kardeşlerin cinsiyeti, kardeş sayısı ve doğum sırası, kardeşlerin hastalıkları ya da yetersizlik durumları da kardeşler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkileyen etmenlerdendir (Açıkgöz, 2019).

Özel gereksinimli kardeşi olma durumu bireyleri psikolojik olarak etkileyebilmektedir. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerde, genel olarak kızgınlık, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, üzüntü, endişe, korku, utanma, reddetme gibi olumsuz duygular yaşadıkları bilinmektedir (Gümüş, 2020). Bu duyguların seyrini, ebeveyn tutumları, toplumsal bakış açısı, kardeşin yetersizlik düzeyi, ailenin ve bireyin kabulleniş düzeyi, kardeşler arasındaki yaş farkı, kardeşlerin cinsiyetleri gibi bazı değişkenlerin de olumlu yönde etkileyebildiği belirtilmektedir (Boccio ve Beaver, 2019). Özel gereksinimi olan kardeşe yaşamak tipik gelişim gösteren kardeşin günlük hayatında zorluklara ve sorumluluk düzeyinin artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle tipik gelişim gösteren kardeşin, özel gereksinimli kardeşi olmayan diğer bireylere göre psikolojik ve sosyal problemler yaşama potansiyelinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Özbek, 2018; Sezer, 2023; Yılmaz, 2021). Özel gereksinimi olan kardeşlerle kurulan ilişkinin biçimi çocukların psikolojik sağlığı ve gelişimi için son derece önemli görülmektedir (Taşçı-Karalı, 2017). Bununla birlikte özel gereksinimi olan çocuklara ve ailelerine destek hizmetler sağlanırken çoğunlukla kardeşlerin psikolojik ve sosyal durumu göz ardı edilebilmektedir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip olma durumu ile ilgili literatür incelendiğinde olumlu ve olumsuz yönde etkileri olduğu ifade edilmektedir (Arıkan-Çolak, 2019; Bora, 2021; İşçi, 2022). Araştırmalarda ailenin, çevre ve kardeşin özel gereksinimli

bireye sahip olma durumunu kabulleniş düzeyi arttıkça, özel gereksinimli bireylerde pozitif duygular meydana getirdiği ve söz konusu bireylerin psikolojik yönde iyi oluş düzeylerinin arttığı ifade edilmiştir (Arıkan-Çolak, 2019; Atalan, 2022; Bora, 2021; Çalgıcı- Duran, 2024; Özbek 2018; Yetiş, 2023). Walton ve Ingersoll (2015) özel gereksinimli bir kardeşe sahip olmanın tipik gelişim gösteren kardeşler üzerindeki psikososyal uyum süreçlerini ele almıştır. Buna göre aile içi destek ve pozitif aile dinamiklerinin, özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal ve sosyal gelişimlerine olumlu katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Floyd, Costigan ve Richardson (2016) ise özel gereksinimli kardeşlerin varlığının, aile bireylerinin birbirlerine daha fazla destek olmalarını sağlayarak aile bağlarını güçlendirebileceğini ortaya koymuştur. Bu görüşler, özel gereksinimli bireylere sahip ailelerin ve kardeşlerin deneyimlerinin, onların psikolojik iyi oluşları üzerinde belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Ailelerin ve çevrenin destekleyici tutumları, özel gereksinimli bireylerin yaşam kalitesini önemli ölçüde iyileştirebilir (Eldeniz-Çetin, 2017). Bununla birlikte aile, çevre ve kardeşin bu durumu kabullenme, uyum sağlama süreçlerinin gecikmesi ya da kabullenme biçiminde aşırılığa kaçılması negatif duyguların gelişmesine ve psikolojik yönden olumsuz durumların artmasına sebep olabileceği belirtilmektedir (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2023). Her iki durumda da kardeşlerin geçirdiği, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik süreçleri göz önünde bulundurularak, bireylerin bu süreçlerde takip edilmesinin oldukça faydalı olacağı vurgulanmaktadır (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2024). Örneğin Türkiye’de ilgili kurumlarla iş birliği yapılarak, özel gereksinimli bireye sahip olan kardeşin takibinin erken çocukluk sürecinden itibaren yapılmaya başlanmasının oldukça etkili ve olumlu sonuçlar vereceği ifade edilmektedir (Laloğlu, 2020; Karakuş ve Kırlioğlu, 2019; Uygur, 2019). Bu takibin yapılabilmesi için özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin bu durumdan etkilenme düzeylerinin ve duygu durumlarına yansımaları betimleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Literatür incelendiğinde özel gereksinimli bireye sahip ailelerle yapılan araştırmalarda genellikle ebeveynlerin duygu durumu yansımalarını ele alan araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Ebeveynlerin psikolojik sağlamlığı üzerine yapılan araştırmalarda, özel gereksinimli bireyin aile içerisindeki varlığının duygusal ve psikolojik ihtiyaçlara yol açtığı görülmektedir. Aile bireylerinin pozitif duygu durumlarının artmasıyla psikolojik sağlamlıkları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Ayvalı, 2024; Çalgıcı-Duran, 2024; Doğan, 2015; Koçyiğit, 2024;

Üstündağ, 2024; Yokuş-Yılmaz, 2019). Bilindiği gibi duygusal durumları kontrol etmek, stres yükünün fazla olduğu durumlarda zor olabilmektedir. Özel gereksinimli bir bireyin varlığının aile sistemi içinde yarattığı stres düşünüldüğünde aile bireylerinin psikolojik destek alması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin sosyal destekle arttığı, bunun yanı sıra ebeveynlere yönelik psikolojik destek çalışmalarının ebeveynlerin psikolojik sağlamlık düzeyleri üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Özkal, 2024). Literatürde yapılan pek çok araştırmada, özel gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveynlerin depresyona yatkın oldukları ifade edilmektedir (Bayar, 2023; Dilekçi, 2023; Karagül, 2023; Kayacan, 2024; Korkmaz, 2017; Kuru-Akçeken, 2024; Lofçalı, 2019; Yelegin, 2023). Ayrıca araştırmalarda özel gereksinimli bireylerin yetersizlik türü ve derecesinin de ebeveynlerin depresyon düzeylerini etkilediği bilinmektedir. Örneğin incelenen bazı araştırmalarda orta-ağrı düzeyde otizmlili tanıslı olan çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon oranlarının normalden daha yüksek olduğu görölmektedir (Akkaya, 2021; Can, 2022; Çalgıcı-Duran, 2024; Ekinci, 2022; Kal, 2020; Küçükdereli, 2022; Korkmaz, 2017; Salihoğlu, 2021; Yarıcı, 2022; Yelegin, 2023). Bu araştırmalarda vurgulanan bir diğerkonu ise ebeveynler arasında kurulan iletişim kanallarının güçlü tutulması, ailece yapılan etkinlikler, kaliteli vakit geçirme süresinin artması depresyon düzeyinin etkisini azalttığı yönündedir. Örneğin ailelere yönelik grup terapileri ve sosyal etkinliklerle bireylerin duygularını ifade etmelerine olanak verilmesi ayrıca diğerk ailelerle benzer deneyimler yaşandığı için benzer durumları yaşayanlarla nitelikli bağ kurulması psikolojik sağlamlığı desteklemektedir (Çalgıcı-Duran, 2024). Dolayısıyla özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde bireylerin yaşadıkları duygusal durumların takip edilmesi, belirli periyotlarla grup terapileri yapılması, aile eğitimlerinin ve toplumu bilinçlendirme çalışmalarının yapılmasının, aile bireylerinin pozitif duygular geliştirilmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Özel gereksinimli bireye sahip ailelerde genellikle ebeveynlerin duygusal durumunu ele alan araştırmalar yer alırken, özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin yaşadıkları duyguları yansıtan sınırlı araştırmalara rastlanılmıştır. Mevcut çalışmalarda özel gereksinimli bireye sahip kardeşlerin empati, sabır ve sorumluluk duygularını yoğun olarak yaşadıkları ancak yaşa, yetersizlik türüne ve belli değişkenlere bağlı kıskançlık, utanç ve öfke duygularını da deneyimledikleri ifade edilmektedir (Atalay-Göv, 2023; Birinci-Toson, 2022; Floyd vd., 2016; Laloğlu, 2020;

Önay, 2023; Sezer, 2023; Yapıcı, 2019; Zaidman-Zait vd., 2020). Örneğin otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeşlerinin yaşadığı deneyimleri ele alan bir araştırmada, kardeşlerin duygusal yüklerinin anlaşılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesinin önemini vurgulanmaktadır. Kardeşlerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarının farkında olmanın, aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunacağını belirtilmektedir (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2024; Yokuş-Yılmaz, 2019). Kardeşlerin bu süreçte yaşadığı ruhsal problemlerin üstesinden gelmelerinde, alınacak bireysel terapiler ve psiko-sosyal desteklerin psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir (Bekçi, 2021; Güler, 2020; Güzel, 2020; Nazlı, 2021). Literatür incelendiğinde özel gereksinimli bireyin bulunduğu ailelerde diğer kardeşlere yönelik yapılan çalışmaların sınırlı olduğu, aile eğitim programlarında kardeşlerin geri planda kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda özel gereksinimli bireylerin kardeşlerine yönelik eğitim ve destek çalışmalarının yapılabilmesi için mevcut durumu betimleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın amacı, özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal yük ve psikolojik sağlıkları ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki üzerinde demografik (cinsiyet, yaş farkı, eğitim düzeyi ve gereksinim türü) özelliklerin etkisini incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Özel gereksinimli bireylerin ve kardeşlerinin cinsiyeti duygusal yük, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark oluşturmaktadır mıdır?
2. Katılımcı kardeşlerin eğitim durumları duygusal yük, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir oluşturmaktadır mıdır?
3. Özel gereksinimli bireylerin ve kardeşlerinin yaş farkları duygusal yük, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark oluşturmaktadır mıdır?
4. Özel gereksinimli bireylerin gereksinim türüne göre duygusal yük, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yükleri, psikolojik sağlıkları ile depresyon düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

6. Özel gereksinimli kardeşi olan bireyin duygusal yükleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır?
7. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yükleri ile depresyon düzeyleri arasında ilişki var mıdır?
8. Özel gereksinimli kardeşi olan bireyin duygusal yük düzeyi psikolojik sağlamlığını etkiler mi?
9. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, depresyon düzeylerini etkiler mi?

1.3. Önem

Özel gereksinimli bir bireyin varlığı aile içinde ebeveynlerin ve kardeşlerin psikolojik durumlarını etkilemektedir (Cavkaytar ve Diken, 2007). Ebeveynler özel gereksinimli çocuğun varlığıyla birlikte tanılama ve eğitim süreçleriyle ilgili yoğun bir süreç yaşamaktadırlar. Süreç boyunca evde var olan kardeş bu durumdan yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Kardeşleri hakkında bilgi sahibi olmak, onların ilgi ve ihtiyaçlarını bilmek sağlıklı bir iletişim kurmak açısından oldukça önemli görülmektedir (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2024). Dolayısıyla özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin kadın ya da erkek olması, kardeşiyle arasındaki yaş farkı, her iki kardeşinde eğitim düzeyi ve özel gereksinimli kardeşinin gereksinim türü gibi değişkenlerden etkilenebilmektedir. Araştırma, özel gereksinimli bireylerin aileleri üzerindeki etkilerine kardeşler özelinde projeksiyon tutması yönüyle önemli görülmektedir. Özellikle, özel gereksinimli çocukların ailelerine yönelik mevcut literatürde anne ve babalar üzerine yoğunlaşılırken, kardeşlere yönelik yapılan araştırmaların sınırlı olması bu araştırmanın özgün değerini arttırmaktadır. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin duygusal ve psikolojik yönden ne düzeyde güçlük yaşadıklarını bilmek bireysel desteğin önemini ortaya koyması açısından da önemli olduğu araştırmalarda ifade edilmektedir (Ekşi, Yüksel, ve Otrar, 2021). Bu bağlamda bu araştırma ile daha bütüncül bir bakışla özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal yüklerini, psikolojik sağlamlıklarını ve depresyon düzeylerindeki ilişkiyi inceleyerek ileride yapılacak araştırmalara ışık tutması hedeflenmektedir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük (suçluluk-korku-öfke) düzeyi, psikolojik sağlamlıkları ve depresyon düzeylerinin birlikte incelendiği spesifik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Diğer yandan bu araştırmanın sonuçlarının özel gereksinimli bireye

sahip kardeşlerin yaşadığı zorlukların tespiti, onların psikolojik iyi oluş durumlarını iyileştirmeye yönelik programların geliştirilmesine olan ihtiyacı vurgulayacağı düşünülmektedir. Özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal ihtiyaçların belirlenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik destek çalışmaların planlanmasının kardeşler arasındaki sağlıklı etkileşimin artması yönünden önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının sadece özel gereksinimli bireylerin ailelerine değil, aynı zamanda alan uzmanlarına da katkı sağlayacağı, bu sayede daha kapsamlı ve etkili psikolojik destek ve aile eğitim hizmetleri sunulmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlıklar

1. Araştırma Adana ili Seyhan ilçesinde, özel gereksinimli kardeşe sahip olan, okuma yazma bilen, 12 ile 40 yaş aralığında olan, araştırmaya katılmaya gönüllü olan, özel gereksinimi bulunmayan 423 kişi ile sınırlıdır.

2. Araştırmada katılımcıların duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyleri veri toplama araçlarının ölçtüğü çerçeveye sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Özel Gereksinimli Birey: Özel gereksinimli birey, fiziksel, bilişsel, duygusal veya sosyal açıdan tipik gelişim gösteren akranlarından farklılık gösteren ve bu nedenle özel eğitim veya destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir. Bu bireyler, çeşitli zihinsel, duygusal, fiziksel veya duygusal engelleri barındırabilirler (APA, 2013).

Duygusal Yük: Bireylerin karşılaştıkları stresli olaylar veya zorluklar karşısında yaşadıkları duygusal stres ve yorgunluk miktarını ifade eder. Bu kavram, bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklara verdiği duygusal tepkilerin yoğunluğunu ve bu tepkilerin kişisel kapasitelerini nasıl etkilediğini gösterir (Civelekoğlu, 2018).

Psikolojik Sağlamlık: Bireylerin zorluklar, stres ve travmalar karşısında direnç gösterme, bu durumlarla başa çıkabilme ve eski sağlıklı işlevselliklerine dönebilme kapasitesidir. Psikolojik sağlamlık, olumsuz yaşam olaylarına karşı koymak ve bu olaylardan iyileşmek için gerekli adaptasyon yeteneklerini içerir (Açıkgöz, 2019).

Depresyon : Bireyin genel duygusal durumunun, motivasyonunun ve yaşamdan alınan zevkin düşmesiyle karakterize edilen bir ruh sağlığı bozukluğudur. Bu durum, sürekli bir üzüntü hali, ilgi kaybı ve çeşitli fiziksel ve bilişsel işlevlerde bozulma ile kendini gösterir (Aktürk, Dağdeviren, Türe ve Tuğlu 2005).

Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği (DYÖ) : Bu ölçek, özel gereksinimli bireye sahip olan kardeşlerin öfke, suçluluk ve korku duygularını ölçen, 5’li likert tipinde, 19 maddelik Özdemir ve İnanç tarafından 2024 yılında geliştirilmiş bir ölçme aracıdır (Özdemir ve İnanç, 2024).

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ): Ölçeğin Türkçe uyarlaması, Prof. Dr. Tayfun DOĞAN tarafından uyarlanmış, ölçeğin geçerlik ve güvenirlik araştırması 2015 yılında yapılmıştır. KPSÖ, 5’li likert tipinde, 6 maddelik, öz bildirim tarzı bir ölçme aracıdır. Ölçekte bulunan ve tersten kodlanan maddeler çevrildikten sonra, alınan yüksek puanlar, yüksek psikolojik sağlamlığa işaret etmektedir (Doğan, 2015).

Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği (BDÖ-BB): Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Ölçeği (Ek-4), bireylerin depresyon düzeylerini ölçmek için Beck ve arkadaşları tarafından (1997) yılında geliştirilmiştir. Ölçek puanları 0-3 arasında değişmektedir. Beck ve arkadaşları tarafından (2000) yılında ismi yeniden değiştirilen Beck Depresyon Ölçeği-II geliştirilmiştir. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği ise Aktürk ve arkadaşları tarafından (2005) yılında Türkçe’ye uyarlanarak, geçerlik güvenirlik çalışması yapılmıştır.

1.6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.6. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER VE ÖZELLİKLERİ

1.6.1. Özel Gereksinimli Birey

İnsanlar dünyaya geldikleri andan itibaren, bulundukları ortamlarda bir diğerinden farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklı özellikleri anlamlandırmak ve araştırmak için dünden bugüne çeşitli kuram, model ve düşünceler ortaya çıkmıştır (Karagül, 2023). Bireysel farklılıklar son dönemde toplumun yakından ilgilendiği konulardan biri haline gelmiştir. Alan yazında yapılan araştırmalara bakıldığında özel gereksinimli çocukların ilk olarak “anormal çocuk” olarak isimlendirildiği görülmüştür (Kütükçü, 2023; Özkal, 2024; Salık, 2023). 1960-1970’li yıllarda ise “özel gereksinimli çocuklar (handicapped children)” olarak isimlendirilmeye başlanmıştır (Mustafaoğlu-Çiçek, 2019). 2000’li yıllara gelindiğinde engel/özür gibi adlandırılmaların yerine, örseleme ve yetersizlikleri açıkça ifade etmemek amacıyla “yetersizliği olan birey (individual with disability)”, “ayrıcalıklı çocuk (exceptional child)” terimleri daha çok kullanılan terimler olmuştur (Meyer ve Vadasay, 2014). Özel eğitim alanında yapılan araştırmalar incelendiğinde özel gereksinimli birey ifadesi daha çok tercih edilen terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan bu terimin yalnızca bir yetersizliği karşılamak yerine herhangi bir alanda özel gereksinimi olan tüm bireyler için kullanıldığını söylemek mümkündür (Güvenç, 2016). Kısaca geçmişten günümüze yapılan tanımlara bakıldığında özel gereksinimli bireylere hastalık adları verildiği (cüzamlı, deli, vs.) sonrasında sakat, anormal, özürlü, özel gereksinimli gibi pek çok isimlendirmelerle özel durumlarının açıklandığı görülmüştür (Elumar, 2021; Hür, 2016; Salık, 2023; Törin, 2022; Üstündağ, 2024; Yetiş, 2023). Günümüzde ise bu tanım “özel gereksinimli birey, yetersizliği olan birey, özel eğitime ihtiyacı olan birey” olarak revize edilmiştir. Özel gereksinimli birey tanımı için TDK Sözlüğü’ne bakıldığında “özel gereksinimli” olarak ifade edildiği görülmektedir (TDK, Erişim tarihi:01 Ocak 2024). Özel gereksinimli kelimesi "engeli olan", "mâniyalı", “doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle gerçekleşen bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş veya kullanamayan toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken kimse” olarak ifade edilmiştir (Törin, 2022).

Özel gereksinim bireyin toplumsal yaşama diğer bireyler gibi eşit katılabilmesi için bedensel ya da gelişimsel işlev kısıtlılığı bakımından sağlık, eğitim, rehabilitasyon, cihaz, ortez, protez, çevresel düzenlemeler ve diğer sosyal ve ekonomik haklara ve hizmetlere gereksiniminin olması olarak ifade edildiği de görülmektedir (Ateş, 2019; Atılğan, 2018; Kurumeşe, 2021; Walton ve Ingersoll, 2015). Özel gereksinimli bireyler için sıklıkla kullanılan engelli birey tabiri ise “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlanan ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak ifade edilmiştir (Civelekoğlu, 2018). Dünya Sağlık Örgütü engel için “bireyin vücudunda bir eksiklik veya sakatlık sebebiyle, bireyde oluşun duyuşal, işlevsel, zihinsel ve ruhsal farklılıkları öne sürülerek; toplumsal veya yönetimsel tutum ve tercihler sonucu, hayatın birçok alanında sınırlama ve engellerle karşı karşıya kalması" ifadesini kullanmaktadır (WHO, Erişim tarihi: 02 Şubat 2024). Özel gereksinimli birey için pek çok tanımdan biri de Birleşmiş Milletler, Özel Gereksinimlilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 1. maddesinde yer almaktadır buna göre, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişi” olarak ifade edilmektedir. Ülkemizde ise yaygın kullanımı olan Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu (ÇÖZGER) kapsamında “özel gereksinimli bireyin sosyal hayatta yaşatları ile aynı düzeyde var olabilmesi için sağlık, eğitim, rehabilitasyon, araç gereç, ortopedi, protez, çevre düzenlemeleri ve diğer sosyal hak ve hizmetlere ihtiyaç duyması” olarak tanımlandığı görülmektedir (Aydın, 2023; ÇÖZGER, Erişim tarihi: 03 Nisan 2024).

1.6.2. Özel Gereksinim Nedenleri

Özel gereksinim, genetik faktörlerden çevresel etkilere, doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası yaşanan problemlere kadar geniş bir yelpazede sıralanmaktadır. Özel gereksinim nedenlerinin çeşitli olması, özel eğitim ve destek hizmetlerinin anlaşılmasını ve tasarlanmasını önemli ölçüde etkilemektedir. Özel gereksinim bireylerin fiziksel, bilişsel, duyuşal ve sosyal gelişimini farklı şekillerde etkileyebilir ve bu bireyler için uygun eğitim ve destek sistemlerinin oluşturulmasını gerektirir (Aydın 2023; Ayvalı, 2024; Dilekci, 2023; Kayacan, 2024; Koçyiğit, 2024; Salık, 2023). Örneğin, genetik bozukluklar veya hastalıklar, bazı özel gereksinimlerin nedenleri arasında yer alabilir. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan

Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nda (DSM-5), birçok zihinsel bozukluğun potansiyel olarak genetik kökenleri olduğu belirtilir (APA, 2013). Ayrıca çevresel faktörler ve anne karnında maruz kalınan riskler de özel gereksinim oluşumunda önemli rol oynayabilmektedir. Örneğin, hamilelik sırasında alkol veya uyuşturucu kullanımı, bebeğin nörolojik gelişimi üzerinde kalıcı etkilere sahip olabilir ve bunun sonucunda öğrenme güçlükleri veya diğer bilişsel kısıtlamalarla sonuçlanabilir (Cavkaytar ve Diken, 2007). Doğum sırasında yaşanan komplikasyonlar, özellikle erken doğum veya oksijen yetersizliği gibi durumlar, çocuğun uzun vadeli sağlık durumu ve gelişimi üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Bu tür olaylar, serebral palsi (SP) veya diğer motor bozuklukları gibi durumların yanı sıra zihinsel engellilik riskini artırabilir (Önay, 2023; Yaman, 2019). Ayrıca, sosyoekonomik faktörler de özel gereksinimlerin gelişiminde önemli bir rol oynar. Yetersiz beslenme, eğitim eksikliği ve yoksulluk, çocukların gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir ve özel eğitim gereksinimlerini artırabilir (Güler, 2020). Bu bağlamda, özel gereksinimlerin çok çeşitli nedenleri olduğunu söylemek mümkündür ve bu nedenlerin her biri, özel gereksinimi olan bireyler için uygun destek ve müdahalelerin tasarlanmasında dikkate alınmalıdır. Özel gereksinimlerin anlaşılması ve bu bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması, kapsayıcı bir toplumun inşasında kritik bir öneme sahiptir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2023).

1.6.3. Özel Gereksinim Alanlarının Sınıflandırılması

Özel gereksinimli bireylerin sınıflandırılması, uluslararası standartlarda ve çeşitli sağlık koşullarına göre yapılır. Böylece bireylerin ihtiyaçlarına en uygun destek ve müdahalelerin belirlenmesine olanak sağlanır. Özel gereksinimli bireylerin sınıflandırılması; uluslararası engel sınıflandırılması göz önüne alınarak yapılmaktadır (Eripek, 2005; Fırat, 2022; Mustafaoğlu-Çiçek, 2019; Şengül-Erdem, 2017). Ancak özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim türlerinin neler olduğuna bakıldığında birbirinden farklı sınıflandırmalar olduğu görülmektedir. Özel gereksinim türleri oluşturulurken sağlık ile ilgili durumlar göz önünde bulundurularak sınıflama türü ortaya konulmaya çalışılmıştır (Kara, 2019). Literatüre bakıldığında özel gereksinim türlerinin sekiz ayrı (zihinsel yetersizlikler, öğrenme güçlükleri, duygusal engeller, fiziksel engeller, iletişim bozuklukları, psikososyal bozukluklar, üstün zekalılık ve yetenek, kronik sağlık sorunları) başlıkta değerlendirildiği görülmektedir (Arıcı, 2021; Çiftçi, 2020; Engin, 2019; Kahvecioğlu, 2016; Yaman, 2019). Bu sınıflandırma,

bireylerin karşılaştığı zorlukların daha iyi anlaşılması ve gerekli eğitim, terapi veya diğer desteklerin sağlanması için önemlidir (Fırat, 2022; Mustafaoğlu-Çiçek, 2019; Şengül-Erdem, 2017). Bu çerçevede sınıflandırmaya dahil olan yetersizlik türleri aşağıda verilmiştir;

1.Zihinsel Yetersizlikler: Zihinsel gelişimdeki genel yavaşlama veya eksiklikler olarak açıklanmaktadır. Bu durum, öğrenme, problem çözme ve uyarlanabilir davranışlar gibi alanlarda belirgin kısıtlılıklarla karakterize edilmektedir (Mustafaoğlu-Çiçek, 2019).

2. Öğrenme Güçlükleri: Okuma, yazma, matematik gibi özel akademik disiplinlerde belirgin güçlükler olarak açıklanmaktadır. Bu, disleksi veya diskalkuli gibi spesifik öğrenme bozukluklarını içerebilir (Fırat, 2022).

3.Duyusal Engeller: İşitme, görme veya dokunsal algıda yetersizlikler olarak açıklanmaktadır. Bu kategori, kısmi veya tam işitme kaybı ve çeşitli görsel engel düzeylerini içerir (Şengül-Erdem, 2017).

4.Fiziksel Engeller: Motor becerilerdeki kısıtlamalar veya vücut işlevlerindeki bozulmalar olarak açıklanmaktadır. Serebral palsi veya diğer kas-iskelet sistemi bozuklukları bu kategori altında değerlendirilir (Engin, 2019; Önay, 2023).

5.İletişim Bozuklukları: Konuşma veya dil gelişimindeki aksamalar olarak açıklanmaktadır. Bu bozukluklar, konuşma, dil ve iletişim becerilerinin gelişimini olumsuz etkileyebilir (Arıcı, 2021).

6. Psikososyal Bozukluklar: Duygusal ve davranışsal sorunlar olarak açıklanmaktadır. Örnek olarak, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) veya otizm spektrum bozukluğu (OSB) bu kategoride incelenir (Mustafaoğlu-Çiçek, 2019).

7. Üstün Zekâlık ve Yetenek: Akranlarına göre üstün zekâ veya özel yetenekler olarak açıklanmaktadır. Bu bireyler, akademik veya sanatsal alanlarda olağanüstü performans gösterirler (Çiftçi, 2020; Kahvecioğlu, 2016).

8. Kronik Sağlık Sorunları : Astım, diyabet gibi sürekli sağlık koşulları nedeniyle özel eğitim veya destek gereksinimi olarak açıklanmaktadır. Bu sağlık durumları, çocuğun eğitim sürecini etkileyebilir (Ataalp, 2023; Yaman, 2019).

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve Türkiye Özürlüler İdaresi Başkanlığınca 2010 yılında yayınlanan “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nda sekiz başlık altında bir istatistiğe yer verilmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010). Ayrıca bu araştırmada sekiz başlığa ek olarak Millî Eğitim Bakanlığı destek programlarının içinde yer alan özel öğrenme güçlüğü ve özel

gereksinim alanına da ayrıca yer verilmiştir. Bu bağlamda, zihinsel yetersizlik, işitme yetersizliği ve görme yetersizliği gibi farklı kategorilerdeki özel gereksinimlerin anlaşılması, bu bireyler için uygun eğitim stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olur. Milli Eğitim Bakanlığına göre yapılan sınıflandırma (zihinsel yetersizlik, işitme yetersizliği, görme yetersizliği, bedensel yetersizlik, otizm spektrum bozukluğu, özel öğrenme güçlüğü, süregelen hastalık, dil ve konuşma yetersizlik alanı) ise aşağıda yer almaktadır (MEB, Erişim tarihi:06 Ocak 2024).):

1. Zihinsel Yetersizlik: Zihinsel yetersizlik, bireyin bilişsel işlevlerinde ve günlük yaşam becerilerinde yaşadığı önemli kısıtlamalarla karakterize edilen bir durumdur (Eripek ve Ataman, 2003). Bu durum, genetik faktörler, gebelik veya doğum sırasında yaşanan komplikasyonlar gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir. Zihinsel yetersizliği olan bireyler, öğrenme, problem çözme ve karar verme gibi alanlarda akranlarına göre daha yavaş bir gelişim gösterirler. Eğitimcilerin ve ailelerin bu bireyler için özel eğitim programları hazırlaması, onların topluma entegrasyonunu ve bağımsız yaşam becerilerini geliştirmelerini destekler (Şengül-Erdem, 2017).

2. İşitme Yetersizliği: İşitme yetersizliği, bireylerin işitme duyusunun kısmi veya tam olarak kaybı anlamına gelir ve bu durum, dil ve konuşma gelişimini önemli ölçüde etkileyebilir. İşitme kaybı, doğuştan olabileceği gibi sonradan edinilen sağlık problemleri sonucunda da gelişebilir. İşitme yetersizliği olan bireyler için işitsel cihazlar ve işaret dili eğitimi gibi destekler, iletişim becerilerini ve sosyal etkileşimlerini iyileştirebilir (Kara, 2019; Kaymaz, 2017).

3. Görme Yetersizliği: Görme yetersizliği, bireylerin görsel bilgileri algılamada yaşadığı zorlukları ifade eder. Bu durum, hafif görsel kısıtlamalardan tam körlüğe kadar değişebilir. Görme yetersizliği olan bireyler için Braille alfabesi öğretimi, uygun teknolojik araçların kullanımı ve özel olarak tasarlanmış öğretim materyalleri, eğitim süreçlerinde büyük bir fark yaratabilir. Bu destekler, öğrencilerin akademik başarılarını ve yaşam kalitelerini artırmada etkili olmaktadır (Firat, 2022).

4. Bedensel Yetersizlik: Bedensel yetersizlik, bireylerin iskelet ve kas sistemi işlevlerindeki kısıtlamaları ifade eder. Bu tür yetersizlikler, doğuştan gelen koşullar, kazalar veya hastalıklar sonucu ortaya çıkabilir. Bedensel yetersizlikleri olan bireyler için fiziksel erişilebilirlik, uygun eğitim materyalleri ve destekleyici teknolojiler gibi adaptasyonlar büyük önem taşır. Bu adaptasyonlar, bireylerin eğitim süreçlerine tam olarak katılmalarını ve sosyal hayatta aktif rol almalarını sağlar (Karagül, 2023).

5. Otizm Spektrum Bozukluğu: Otizm spektrum bozukluğu (OSB), sosyal etkileşim, iletişim becerileri ve tekrarlayıcı davranışlarla karakterize edilmiş geniş bir spektrumdur (Angın, 2015; Rada, 2024). 2013 yılında Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı – 5. baskı (DSM-5) OSB tanı kriterleri yeniden revize edilmiştir. DSM-5'te, DSM-IV'ün ayrı yaygın gelişimsel bozukluk (YGB) tanımlarını birleştirilerek bir "spektrum" kavramı şeklinde oluşturulmuştur. Rett sendromu DSM-5'te, OSB'den ayrıştırılmıştır. Sosyal iletişimde engelli olan ancak tekrarlayan, kısıtlı davranışları olmayan kişiler için ayrı bir sosyal (pragmatik) iletişim bozukluğu kategorisi oluşturulmuştur (Arslan ve Diken, 2020; Kars, 2023; Kat, 2024; Kaymak, 2024; Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2024; Toprak, 2024; Yılmaz, 2021). OSB'nin belirtileri genellikle çocukluk döneminde başlar ve bireyin tüm yaşamı boyunca devam eder. Bu durum, bireyselleştirilmiş eğitim programları ve erken müdahale stratejileri gerektirir. Eğitimciler ve terapistler, OSB'li bireylerin sosyal ve akademik becerilerini geliştirmek için özelleştirilmiş yöntemler ve teknikler kullanır (Travers, Carlton ve Carter 2020).

6. Özel Öğrenme Güçlüğü: Özel öğrenme güçlüğü, öğrenme süreçlerinde spesifik zorluklarla kendini gösterir. Bu güçlükler; okuma (disleksi), yazma (disgrafi) veya matematik (diskalkuli) becerilerindeki problemler şeklinde ortaya çıkabilir. Bu tür öğrenme güçlükleri olan bireyler için özelleştirilmiş öğretim teknikleri, görsel materyaller ve yapılandırılmış öğrenme ortamları, öğrenme süreçlerini destekleme açısından kritik öneme sahiptir (Ataalp, 2023).

7. Süreğen Hastalık: Süreğen hastalık, uzun süre devam eden ve genellikle yavaş ilerleyen hastalıkları ifade eder. Bu tür sağlık durumları arasında astım, diyabet, epilepsi ve çeşitli kalp rahatsızlıkları bulunur. Süreğen hastalıklara sahip bireyler, öğrenme ve okul katılımında çeşitli zorluklar yaşayabilirler. Bu bireyler için özel sağlık planları, düzenli ilaç takibi ve acil durumlar için özel protokollerin hazırlanması öğrenme ortamlarını optimize etmek açısından önemlidir. Okullar ve eğitim kurumları, bu bireylerin eğitim süreçlerini kesintisiz sürdürebilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapmalıdır (Tunçel, 2017).

8. Dil ve Konuşma Yetersizlik Alanı: Dil ve konuşma yetersizlikleri, bireylerin dil becerilerini, konuşma akıcılığını ve iletişim kapasitesini etkileyen durumları kapsar. Bu kategori altında, gecikmiş dil gelişimi, konuşma bozuklukları ve iletişim bozuklukları gibi farklı durumlar yer alır. Dil ve konuşma yetersizlikleri olan bireyler için dil terapisi, konuşma terapisi ve özel eğitim programları büyük önem taşır. Bu

terapiler, bireylerin sosyal etkileşimlerini ve akademik başarılarını önemli ölçüde iyileştirebilir (Karakuş ve Kırlioğlu, 2019).

1.7. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN AİLELERİ

1.7.1. Özel Gereksinimli Çocuklarda Aile İlişkileri

Toplumun en küçük birimi olan aile, sistemli bir şekilde birbirini etkileyen ve bireylerin aktif olduğu bir yapıdır. Aile ortamında var olan strese sebebiyet verecek her türlü sorun bütün aile üyelerini etkilemektedir (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2023). Aile içine yeni bir üyenin eklenmesi, ebeveynlerin görev ve sorumluluklarını arttırmaktadır. Bu görev ve sorumluluklar, ekonomik sosyal ve psikolojik yönden birçok alanı kapsamaktadır (Nazlı, 2021). Aileye yeni katılan üyenin özel gereksinimli olması, farklı özelliklere sahip olarak dünyaya gelmesi ailede bir krizi tetikleyebilmektedir. Bu durum aile içerisinde çeşitli durumları (iletişim, ekonomik durum), eşlerin birbirlerinden beklentilerini, kültürel özelliklerin etkisini, ailede görev ve sorumluluk dağılımlarını derinden etkilemektedir (Meyer ve Vadasay, 2014).

Dünyaya özel gereksinimli olarak gelen çocuğun gereksinim türü ve seviyesi aile içerisindeki rolleri ve ilişkileri etkilemektedir (Lofçalı, 2019). Tipik gelişim gösteren bir çocuğa kıyasla özel gereksinimli bir çocuğa bakmak aile bireyleri için farklı güçlüklerle mücadele etmeyi beraberinde getirmektedir (Arıcı, 2021; Güzel, 2020). Aynı zamanda özel gereksinimli çocuğun, ailenin yaşamına duygusal ve sosyal yönden değişiklikler yapmasını zorunlu kılmaktadır (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2024). Aile ilişkilerini güçlü tutmak açısından, aileye yeni katılan özel gereksinimli çocuğun durumunun değerlendirilerek, aile içerisinde oluşabilecek sorunların kaynağının ve ailenin ihtiyaçlarının tespit edilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Avieli, Band-Winterstein, Araten ve Bergman, 2019). Ailenin sosyal ve psikolojik ihtiyaçları belirlenip bu doğrultuda destek verilmesi ailenin kaygı seviyesini azaltmaktadır (Caldin ve Cinotti 2016). Ailenin kaygı durumu azaldıkça problem çözme becerilerinde artış olacağına, aile bireylerinin hayata ve birbirlerine karşı daha iyimser bakmalarına, ailede huzur ortamının hakim olmasına katkı sağlar (Gümüş, 2020; İşçi, 2022; Kahvecioğlu, 2016).

Aile içinde rol dağılımlarında çocuğun temel bakımında anneler babalara kıyasla daha fazla sorumluluk aldıkları kabul görmektedir. Literatürde yapılan birçok araştırmada da annelerin çocuklarının günlük bakımını ve sorumluluklarını kendi üzerlerine

aldıkları görülmektedir. Annelerin genel olarak, özel gereksinimli çocuklar için de bakım veren olarak daha ön planda oldukları görülmektedir. Özel gereksinimli çocuğun sağlık durumu ve davranışları üzerinde anneler babadan daha fazla bir etkiye sahip kişi olarak görülmektedir (Arıcı, 2022; Bayar, 2023; Karakuş ve Kırhoğlu, 2019; Sasa, 2022; Tunçel, 2017; Ülgüt, 2019; Yarıcı, 2022). Bununla birlikte özel gereksinimli çocuğun bakımındaki zorluk seviyesinin, yetersizlik türünün ve derecesinin bakım veren kişinin depresyon düzeyini etkilediği bilinmektedir (Caldin ve Cinotti 2016; Çiftçi, 2020; Kara, 2019; Şahin, 2022; Topbaş, 2022; Yıldırım, 2018; Yılmaz, 2021).

Özel gereksinimli çocukların ailelerinin genel sorunları incelendiğinde; ekonomik, sosyal, psikolojik ve özel gereksinimli birey ile ilgili bilgi eksikliği olmak üzere dört alt başlıkta incelendiği görülmektedir (Türkahmetoğlu ve Ceyhun, 2023).

1. Ekonomik sorunlar, özel gereksinimli çocuğun tedavisi ve eğitim giderlerini karşılamak aile için ek bir masrafı da beraberinde getirmektedir. Ailelerin ekonomik düzeyi elverişli değilse devlet desteğinden faydalandıkları bilinmektedir (Gümüş, 2020).

2. Sosyal sorunlar, özel gereksinimli çocuktan kaynaklı sosyal ortamdan uzaklaşma ve eve kapanma durumları gözlemlenen genel davranışlardır. Bu ailelerde yalnızlaşma ve içe kapanma yoğun bir şekilde görülmektedir (Caldin ve Cinotti 2016). Aile içerisinde özel gereksinimli çocuğun olması toplumsal çevrenin müdahalelerini de beraberinde getirmektedir. Çevreden gelen söylemler, bakış açıları, eleştirel tavırları ve batıl inanışlar aile içerisindeki yükü artırmakta ve aile üyelerinin toplum içerisinde uzaklaşarak yalnızlaşmasına neden olabilmektedir (Ataalp, 2023).

3. Psikolojik sorunlar, aile üyelerinin genelde depresyon boyutunu değerlendirmektir. Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler mevcut engel durumunun getirdiği zorluklarla mücadele etmekte zorluk yaşamaktadırlar. Bu durumdan kaynaklı ailelerin çeşitli psikolojik sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Özel gereksinimli bireylerin aileleri, tipik gelişim gösteren çocukların ailelerine göre daha yüksek düzeyde depresyon belirtileri gösterdikleri yapılan araştırmalar sonucunda bilinmektedir (Engin, 2019).

4. Bilgi eksikliğine bağlı sorunlar, özel gereksinimli çocuğa sahip aileler çocuklarının tanı alması sürecindeki bilgi eksikliklerinden kaynaklı ne yapmaları gerektiğini genel olarak bilmemektedirler. Bu süreçte oldukça zorlandıkları bilinmektedir. Ailelerin çocuklarının tedavi süreçlerinin nasıl devam edeceği ve eğitim süreçlerini nasıl yönlendirebilecekleri konusunda da bilgi eksikliği yaşadıkları görülmektedir

(Caldin ve Cinotti 2016). Tanı alınan her çocuğun önce tıbbi sonra eğitim yönlendirmeleri bu eksikliğin fark edilmesi neticesinde devlet tarafından sağlanmaktadır (Salık, 2023; Tunçel, 2017).

1.7.2. Özel Gereksinimli Bireylerin Ailelerinde Sorumluluk Duygusu

Özel gereksinimli bireylere uyum sağlama süreci, özel gereksinimli bireylerin topluma ve eğitim sistemlerine entegrasyonunu içermektedir. Bu süreçte, bireysel farklılıkların ve ihtiyaçların anlaşılması, kabul edilmesi ve desteklenmesi kritik önem taşır. Özel gereksinimli bireye uyum sürecinin başarısının, bireyin özgül ihtiyaçlarının doğru bir şekilde tanımlanması ve bu ihtiyaçlara uygun desteklerin sağlanması ile yakından ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Cavkaytar vd., 2012). Ailelerin özel gereksinimli bireye uyum sürecindeki rolleri önemlidir. Aileler, çocuklarının eğitim ve sosyal yaşamlarına aktif katılım sağlayarak onların başarılı olmalarını destekleyebilir. Aile desteğinin, özel gereksinimli çocukların eğitimine olan uyumlarını ve genel yaşam kalitelerini büyük ölçüde iyileştirebileceği savunulmaktadır (Akkaya, 2021; Arıcı; 2022; Atılgan, 2018; Bora, 2021; Kal, 2020; Özer, 2020; Türkahmetoğlu, 2023).

Özel gereksinimli bireylerin ailelerinde sorumluluk duygusu, özellikle ebeveynler ve sağlıklı kardeşler üzerinde derin ve çok yönlü etkilere sahiptir. Bu sorumluluk duygusu, aile üyelerinin günlük yaşamlarını, kişisel ve sosyal gelişimlerini, ayrıca psikolojik sağlamlıklarını etkileyebilir. Güler (2020) ve Gümüş (2020) çalışmalarında özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin ve kardeşlerinin, gerekli bakım ve desteği sağlama yükümlülüğünün duygusal ve psikolojik yükünü vurgulamaktadır. Bu araştırmalar, ebeveynlerin ve kardeşlerin üzerindeki artan sorumluluk duygusunun, stres, depresyon ve kaygı gibi psikolojik sorunlara yol açabileceğini belirtmektedir. Ancak, aynı zamanda, aile içi destek sistemlerinin ve dışarıdan alınan profesyonel yardımların bu olumsuz etkileri hafifletmede önemli bir rol oynayabileceğini de vurgulamaktadır.

Kardeşler açısından özellikle özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireyler, genç yaşta önemli sorumluluklar üstlenebilirler. Bu durum, onların sosyal yaşamlarını ve eğitim olanaklarını sınırlandırabilir. Angın (2015) ve Arıkan-Çolak (2019) tarafından yapılan çalışmalar, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin, kardeşlerine duydukları sevgi ve bağlılıkla birlikte, zaman zaman aşırı yük altında olduklarını ve bu durumun onların psikolojik sağlamlıklarını zorladığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ailelere yönelik müdahale programları ve destek grupları büyük önem taşımaktadır.

Bu programlar, aile üyelerine sorumluluklarını daha etkin yönetme becerileri kazandırabilir ve onları psikolojik destekle güçlendirebilir. Ekşi, Yüksel, ve Otrar (2021) tarafından yapılan araştırmada, bu tür desteklerin, aile üyelerinin yaşam kalitelerini artırma ve psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte özel gereksinimli kardeşlerini yok saydıkları, ilgi ve ihtiyaçlarını önemsemedikleri, yetersizlik durumlarına yönelik olumsuz yargı geliştirdikleri görülmektedir. Ayrıca, sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan aileler, özel gereksinimli çocuğa bakım verebilecek birilerinin desteğini alarak hem kendilerindeki sorumluluk payını hem de kardeş üzerindeki sorumluluk payını azaltmaktadırlar (Arıkan-Çolak, 2019; Boztaş, 2023; Hanöz, 2022).

Diğer bir konu ise sosyo- ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerin, özel gereksinimli çocuklarıyla ve bu çocukların kardeşleriyle daha fazla sosyal aktivitelere katılabildiklerini ancak gelir düzeyi düşük olan ailelerde aktivitelerin sınırlı olduğu ifade edilmektedir (Salık, 2023). Özel gereksinimli bireyin varlığı, kardeşler üzerindeki sorumluluğun arttırdığını ancak kız kardeşlerin kendilerini daha fazla sorumlu hissettiklerini, erkek çocukların ise bu konuda daha az sorumluluk aldıklarını ifade eden araştırma bulguları vardır (Alagözoğlu, 2016; Bal, 2018; Dirisağlık, 2023; Kurumeşe, 2021; Meyer ve Vadasay, 2014).

1.7.3. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerde Anne-Baba Tutumları

Anne-baba tutumları, tüm çocuklarda olduğu gibi özel gereksinimli bir çocuğun gelişimi üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde aile içerisinde kardeşlerin tutumlarını anne-babanın birbirine yaklaşımı ve sağlıklı ilişki kurmaları doğrudan etkilemektedir (Armahan, 2022). Ebeveynlerin çocuklarına karşı benimsedikleri tutumlar, çocuğun kendine güvenini, bağımsızlığını ve sosyal becerilerini etkileyebilmektedir. Destekleyici ve teşvik edici ebeveyn tutumlarının, özel gereksinimli çocukların topluma uyum sağlama becerilerini önemli ölçüde iyileştirdiği ifade edilmektedir. Öte yandan, aşırı koruyucu veya kısıtlayıcı tutumlar, çocuğun sosyal ve bilişsel gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir (Ekinci, 2022; Ekşi, Yüksel, ve Otrar, 2021; Özbek, 2018; Topbaş, 2022; Yetiş, 2023).

Çocukların güvenli bağlanması, bireylere yönelik yaklaşımının ve nesnelere olan ilgilerinin, kişilik gelişimleri ve davranışların temelini oluşturmada etkisinin yüksek olduğu bilinmektedir (Salihoğlu-Çam, 2021). Bundan dolayı kardeşlerin birbirlerine

karşı tutumlarının oluşmasında güvenli bağlanma süreçleri de önemli görülmektedir. Zihinsel yetersizliği olan kardeşlerin bulunduğu bazı araştırmalarda, ebeveynlerin davranışlarının diğer kardeşlerinin davranışları ve tutumları üzerinde ciddi bir etki yarattığını, anne baba nasıl davranıyorsa, çocukların da aynı şekilde tutum geliştirdikleri ve olumlu ilişkilerde daha kabullenici davranışlar sergiledikleri görülmüştür (Çetintaş, 2022; Güvenç, 2016; İşçi, 2022; Sınanmış, 2018; Tunçel, 2017). Bu bağlamda ebeveynlerin olumlu tutumlarının kardeş ilişkilerinde olumlu boyutlara etki ettiğini söylenebilir.

Kardeşlerden beklenen sorumlulukları yerine getirmeleri, onlara sahip çıkmaları ve güçlü bir iletişim kurmaları ebeveynlerin aile içi tutumları ve aile bireyleri arasındaki etkileşimlerinin güçlü olmasıyla yakından ilgilidir. Özellikle anne-babanın sosyal ortamlarda özel gereksinimli çocukla var olmaları kardeşe de cesaret verebilir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hassas nokta ise baskıcı ve zorlayıcı bir tutum sergilemekten uzak durmaktır (Can, 2022; Doğan, 2019; Hür, 2016; Ülgüt, 2019). Diğer yandan ebeveyn tutumu kardeşler arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Kardeş durumu kabullenmiş ve sağlıklı bir iletişim kurmaya yönelmişken, anne-babanın örseleyici tutum geliştirirlerse kardeşler arasında iletişim engellerine sebebiyet verebilmektedirler. Bu durum kardeşler arasındaki gelişimsel, duygusal ve davranışsal problemlerin yaşanmasına neden olabilmektedir (Törin, 2022).

Özel gereksinimli birey ile kardeşi arasındaki yaş farkının fazla olması ilerleyen zamanlarda bakım verme ihtimalindeki sorumluluğu artıracığı, bu yönde tutum geliştireceği, gibi gündemleri beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda anne- babanın yaşının büyük olması, özel gereksinimli çocuğa yetişememenin verdiği huzursuzluk, kaygılı tutum geliştirmelerine sebebiyet verebilmektedir. Ebeveynlerin bu durumlarından dolayı, özel gereksinimli çocuğun kardeşi tarafından kabullenilerek onunla ilgili görev alması için ebeveynin ılımlı yaklaşımının önemi vurgulanmaktadır (Bostan, 2023; Çetintaş, 2022; Elumar, 2021; Taşçı-Karalı, 2017). Bu durum göz önünde bulundurulunca kardeşlerin sorumluluklarının anne-babalarından daha uzun süre devam edebileceğini söylemek mümkün olabilmektedir.

1.7.4. Özel Gereksinimli Çocuklarda Kardeşler Arası İlişkiler

Özel gereksinimli çocuklar arasında kardeşler arası ilişkiler, kardeşlerin gelişimleri üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir ve aile dinamiklerini şekillendirebilir. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, tüm aile bireyleri için çeşitli zorluklar ve fırsatlar

sunar. Bu durum kardeşler arasındaki etkileşimleri de etkileyebilir. Kardeşler arası ilişkilerin dinamikleri, özel gereksinimli çocukların kardeşleri için hem olumlu hem de zorlayıcı olabilmektedir. Araştırmalar, bu kardeşlerin genellikle empati, sabır ve sorumluluk gibi sosyal becerilerde yüksek düzeyde gelişim gösterdiğini belirtmektedir (Bal, 2018; Ekşi vd. 2021; Üstündağ, 2024). Ancak, aynı zamanda, özel gereksinimli bireye sahip kardeşler bazen göz ardı edilmiş hissedebilir veya aile içindeki kaynakların çoğunun özel gereksinimli kardeşe yönltilmesi nedeniyle stres ve ihmal hissi yaşayabildikleri ifade edilmektedir (Plamondon, Bouchard, ve Lachance-Grzela, 2021). Örneğin Walton, Ingersoll, ve arkadaşlarının (2015) yaptığı bir araştırmada, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeşlerinin psikososyal uyumları üzerine odaklanmış ve kardeşlerin yaşadıkları zorluklar ile başa çıkma stratejilerini incelenmiştir. Araştırmada, bu kardeşlerin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilmek için ek desteklere ihtiyaç duydukları vurgulanmıştır. Ayrıca, Meyer ve Vadasay'ın (2014) kitabı *"Living With A Brother or Sister With Special Needs,"* bu konuda ailelere yönelik rehberlik sunarak, kardeşler arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde geliştirilmesine yardımcı olacak stratejiler önermektedir. Kitapta, ailelerin karşılaşılabileceği zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelmek için uygulanabilecek pratik çözümler sunulmaktadır.

Özel gereksinimli çocukların kardeşleri, diğer aile yapılarından farklı olarak aile yapıları içinde daha destekleyici ve anlayışlı olmak durumunda kalabilmektedir diğer yandan onların da duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının desteklenmesi aile içi dengenin korunması ve her bireyin ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli görülmektedir. Özel gereksinimli çocukların kardeşleri için düzenli olarak psikolojik danışmanlık ve destek gruplarına erişim sağlamak, bu süreçte büyük önem taşımaktadır (Watson, Hanna ve Jones, 2021). Bu bağlamda, kardeşler arası ilişkilerdeki dengeyi desteklemek için ailelerin bilinçlendirilmesi ve güçlendirilmesi önemlidir. Özel eğitimde aile eğitim programlarının, kardeşler arası anlayışı ve dayanışmayı teşvik ederek, özel gereksinimli çocukların sosyal entegrasyonunu da destekleyecek şekilde planlanması önerilmektedir.

Literatürde özel gereksinimli kardeşe sahip bireylere yönelik yapılan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu araştırmalardan biri olan Yokuş-Yılmaz'ın (2019) araştırması, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeşlerinin yaşadığı deneyimleri ele almaktadır ve bu kardeşlerin duygusal yüklerinin anlaşılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Araştırmada, kardeşlerin duygusal ve

psikolojik ihtiyaçlarının farkında olmanın, aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde srdrlmesine katkıda bulunacağını belirtilmektedir. Bir diğer araştırma da ise Floyd, Costigan ve Richardson (2016), zihinsel yetersizliği olan bireylerin kardeşleriyle olan ilişkilerini incelerken, bu kardeşlerin ergenlik ve erken yetişkinlik dönemlerinde yaşadıkları zorlukları ve başa çıkma mekanizmalarını detaylandırmaktadır. Araştırmada, kardeşlerin kişisel gelişimlerinin, özel gereksinimli kardeşlerine sağladıkları destekle paralel olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bazı araştırmalarda ise, özel gereksinimli çocukların kardeşleri için yapılandırılmış destek programlarının önemi vurgulanmaktadır. Örneğin Sezer'in (2023) yapmış olduğu araştırmada, otizmlili çocukların kardeşlerine yönelik etkileşimli eğitim programlarının etkinliğini değerlendirmiş ve bu tür programların kardeş ilişkilerini nasıl iyileştirebileceğini incelemiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ilişki temelli program ile kardeşler arasında daha sağlıklı iletişim kurulması ve karşılıklı anlayışın artırılması hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda özel gereksinimli kardeşlerin ihtiyaçlarına yönelik stratejik yaklaşımlar geliştirilmesinin, tüm aile bireylerinin refahını ve aile içi dinamiklerin sağlıklı işleyişini desteklediği tespit edilmiştir. Başka bir araştırmada Türkahmetoğlu ve Ceyhun (2023) zel gereksinimli kardeşlere yönelik hazırlanan beceri destek eğitim programının tipik gelişim gösteren kardeşlere özel gereksinimler hakkında farkındalık artırdığı ve yetersizliği olan kardeşlere günlük yaşam becerilerinde destek olmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Böylece bu durum özel gereksinimli bireylerin ve kardeşlerinin gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Aile içi sistemleri düzenleyecek bir yaklaşım sağlanabileceği düşünülmektedir.

1.7.5. Kardeş İlişkilerini Etkileyen Etmenler

Aile içinde kardeş ilişkilerini etkileyen faktörler arasında bir dizi psikolojik ve çevresel etken bulunmaktadır. Bu faktörler, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerde daha karmaşık bir boyut kazanabilir. Ailelerin ve kardeşlerin bu etkileşimleri anlamaları, her bireyin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını daha iyi desteklemelerine olanak tanır. Örneğin, Avieli, Band-Winterstein, Araten, ve Bergman (2019) tarafından yapılan araştırmada, özel gereksinimli bir kardeşle büyümenin, yaşam boyu süren kardeş ilişkilerini nasıl şekillendirdiği açıklanmaya çalışılmıştır. Yaptığı araştırmada kardeşler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için beş ayrı ilişki modeli ortaya çıkmıştır. Bu modeller; ebeveynin vekili olan kardeş, yabancılaşmış kardeş, seyirci kardeş, arabulucu kardeş, arkadaş kardeş şeklinde-dir. Ebeveynin vekili olan kardeş, özel

gereksinimli kardeşinin daha fazla sorumluluk aldığı modeldir. Yabancılaşmış kardeş modelinde, belli bir sebepten dolayı ayrı kalmış kardeşlerin arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Seyirci kardeş modelinde, kardeşler arasında bir tür mesafe olduğu görülmektedir. Arabulucu kardeş modelinde, ebeveyn özel gereksinimli çocukla iletişim kurmak için kardeşi aracı kıldıkları bir modeldir. Arkadaş kardeş ilişkisinde ise özel gereksinimli kardeşe yoğun sevgi, empati duygusu beslendiği bir modeldir. Araştırmaya on beş kardeş dahil edilerek yapılmış ve kardeşlerin arkadaş kardeş modeline daha yakın olduğu ilişki dinamikleri, kardeşler arasındaki dayanışmayı ve destek sistemlerini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Başka bir çalışmada (Yelegin, 2023), otizmlili çocuklara sahip ebeveynlerin psikolojik dayanıklılık ve depresyon seviyelerini değerlendirirken, bu durumların aile içindeki diğer çocuklar üzerindeki dolaylı etkilerini de vurgulamıştır. Araştırmaya göre, psikolojik sağlamlık, bu ailelerdeki kardeş ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir, çünkü aile içi duygusal iklim kardeşlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini şekillendirebilmektedir. Psikolojik sağlamlığı etkilediği düşünülen depresyon, panik bozukluk ve yaygın anksiyete bozukluğunun ilişkisini inceleyen Açıkgöz (2019) tarafından yapılan araştırmada ise, özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde daha fazla stres ve duygusal yük yaratabileceği ve bu durumun kardeşler arası ilişkilerin niteliğini etkileyebileceği belirtilmektedir. Arıcı (2021) özel gereksinimli kardeşe sahip olan okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerileri ve kardeş ilişkileri üzerine yaptığı araştırmasında çocukların yaşı ilerledikçe özel gereksinimli kardeşiyle daha etkili iletişim kurduğu görülmüştür. Yetersizlik türlerinden down sendromlu olan bireylere kardeşlerinin daha empatik yaklaştığı ifade edilmiştir. Kardeşler arasındaki sosyal uyum becerileri üzerinde ise cinsiyet ve yaş değişkeninin etkili olmadığı üzerinde durulmuştur. Ancak sosyal uyum becerilerinin özel gereksinimli kardeşin yetersizlik türüne göre kardeş ilişkilerini etkilediği görülmüştür. Bir diğer araştırmada ise Akdoğan (2021), otizm spektrum bozukluğu tanısı almış bireylerin sağlıklı kardeşlerinin benlik saygısı ve suçluluk-utanç düzeyleri üzerinde odaklanmaktadır. Katılımcıların cinsiyeti, kardeş sayısı ile otizmlili bireylerin yaşı, cinsiyeti gibi demografik değişkenlerin kardeşi kabullenme üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Ancak katılımcıların yaşı ve öğrenim durumlarının kardeşi kabullenme üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Suçluluk-utanç boyutunun özel gereksinimli kardeşi kabullenme üzerinde ilişkisine bakıldığından suçluluk alt boyutunun pozitif yönde, utanç alt boyutunun negatif yönde etkilediği sonucuna

ulaşılmıştır. Sonuç olarak kardeşi kabullenmenin bireyde duygusal bir sorumluluk hissettirdiğini söylemek mümkündür.

Özel gereksinimli kardeşe sahip olma erken çocukluk döneminden yetişkinliğe kadar bireylerin psikolojik ve duygusal yaşantıları üzerinde derin etkiler bırakabilir. Araştırmalar genellikle özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinde görülen yüksek stres seviyelerine, artmış sorumluluk duygusuna ve sosyal izolasyon sorunlarına dikkat çekmektedir. Armahan' ın (2022) yapmış olduğu araştırmada, özel gereksinimli bir kardeşin varlığının, sağlıklı kardeşlerde suçluluk, utanç ve yetersizlik duyguları gibi negatif psikolojik etkiler yaratabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bazen kardeşlerine bakım sağlama rolünü üstlenmek zorunda kalmalarının kendi ihtiyaç ve kişisel gelişimlerini göz ardı etmelerine neden olabildiği belirtilmektedir. Ancak kardeş ilişkilerinde yaşanan bu zorlukların yanı sıra, bazı olumlu yönler de bulunmaktadır. Örneğin, kardeşler arasında gelişen derin bağlar ve empati yeteneği, özel gereksinimli çocukların kardeşlerinin duygusal zekâ gelişimini olumlu yönde etkileyebilir. Ekinci (2022) ve Doğan (2015) tarafından yapılan araştırmalar, özel gereksinimli çocukların kardeşlerinin genellikle yüksek düzeyde empati ve sosyal sorumluluk geliştirdiklerini göstermektedir. Bu bağlamda, özel gereksinimli çocukların kardeşleri için destekleyici müdahalelerin ve eğitim programlarının önemi büyüktür. Bu programlar sayesinde kardeşlerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamının, onlara kardeşleriyle sağlıklı ilişkiler kurmaları için gereken becerileri kazandırmanın ve iyi oluş halini sağlamanın mümkün ve etkili olabileceği düşünülmektedir. Gürbüz ve Şahin (2018) çalışmalarında aile eğitim programlarının ve kardeş grupları ile yapılan çalışmaların psikolojik destek sağlamakta etkili olduğunu vurgulamışlardır. Özetle kardeş ilişkilerini etkileyen faktörler çok yönlüdür ve özel gereksinimli bir çocuğa sahip ailelerde kardeş ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi aile sistemi içinde kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, ebeveynlerin ve alan uzmanlarının bu dinamikleri anlaması ve uygun destek sistemlerini geliştirmesi gerekmektedir.

1.7.6. Özel Gereksinimli Kardeşe Yönelik Duygular

Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan çocuklar ve ergenler arasında sıkça rastlanan duygusal tepkilerden biri, öfke ve suçluluk duygusu olabilmektedir. Bu duygular genellikle anne ve babanın kardeşler arasında ilgiyi eşit bir şekilde verememesinden kaynaklanabilir. Sağlıklı kardeşler, ebeveynlerinin özel gereksinimli kardeşe daha

fazla zaman ve kaynak ayırdığını hissedebilirler. Yarıcı'nın (2022) araştırması, bu öfkenin, aile içindeki görev ve sorumlulukların adil olmadığına dair algılarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, suçluluk duygusu genellikle öfkeyi takip eder, çünkü sağlıklı kardeşler, kardeşlerine karşı bu tür duygular hissetmekten rahatsızlık duyarlar. Özel gereksinimli kardeşle sosyal hayatın içinde var olma süreçleri, normal gelişim gösteren kardeşlerde zaman zaman öfke duygularına sebep olabilmektedir. Özel gereksinim durumunun getirdiği zorluklar, örneğin öfke nöbetleri, davranış problemleri, kardeşler arasındaki etkileşimi kısıtlayabilmektedir. Ayrıca kardeşlerin herhangi bir durumdan dolayı kendilerini rakip görmeleri veya kıyaslamaları olumsuz duyguları tetikleyebilmektedir. Özel gereksinimli kardeşin bakımına yardımcı olmaları, kardeşin evdeki problem davranışlarının fazla olması ve sosyal kabul durumunun düşük olması olumsuz duygular yaşamalarına neden olabilmektedir (Ekşi vd., 2021; Hür, 2016; Yokuş-Yılmaz, 2019). Örneğin kardeşler genellikle eve arkadaş getirme konusunda sorun yaşamaktadırlar. Sosyal yaşamlarında yetersiz gördüklerini düşünerek utanç ve öfke duygularını yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla arkadaş ilişkilerinde zayıf kalmaları ve güçlü bir sosyal çevrenin gerisinde kalmaları kardeşler arası ilişkiye olumsuz yansıyabilmektedir. Akran grubunun bir parçası olmak, kardeşlerin yaşadıkları zorlu duyguları paylaşmak, çözüm yolları bulmak açısından önemlidir. Kendi başına işin içinden çıkamadıkları, kararsız kaldıkları ve duygusal yüklerini paylaşabilecekleri akran gruplarından mahrum olmaları çeşitli zorluklar yaşadıkları görülmektedir (Zaidman-Zait, Yechezkiely ve Regev, 2020).

Kardeşlerin genellikle boş vakitlerinde özel gereksinimli kardeşleriyle ilgilenip, onlarla eğlenceli vakitler geçirmeye ve başlarına gelebilecek tehlikeli durumları önlemeye çabaladıkları görülmektedir (Malgaz-Güçlü, 2018; Yapıcı, 2019). Özel gereksinimli çocuğa bakım veren bireylerin duygusal durumları, bakış açılarıyla ilgili olabilmektedir. Kız çocukları kendilerini daha sorumlu hissettikleri için özel gereksinimli kardeşe karşı duyguları farklılaşabilmektedir. Özel gereksinimli çocuğun ihtiyaçlarını karşılama girişimlerinde bulunan kardeş yaşça küçük de olsa genel olarak ebeveynleri tarafından “iyi çocuk” olarak görülebilmektedir. Kardeşler, bazı durumlarda kendilerini daha geri planda hissedebilirler, bu duygu onları kızgınlık ve öfke davranışlarına itebilmekte veya kardeşlerine karşı üstün olma çabasına girerek onları daha çok baskılamaya yönelik davranışlar da sergileyebilmektedirler (Yaman, 2019). Ebeveynler ise istem dışı olarak özel gereksinimli çocuklarını koruma

çabasıyla, bu durumu destekleyebilmektedir. Özel gereksinimli çocuğa haksızlık gibi görünse de, kardeşlerin de yetilerinin cesaretlendirilmeye ihtiyaçları olduğunu söylemek mümkündür (Atalay-Göv, 2023; Birinci-Toson, 2022; Laloğlu, 2020).

1.7.7. Özel Gereksinimli Kardeşle İletişim Sorunları

İletişim sorunları, özel gereksinimli çocuklarla kardeşleri arasında yaygın olarak görülebilmektedir. Özel gereksinimli çocukların kendini ifade biçimleri, sağlıklı kardeşlerinin anlaması için zor olabilmektedir. Araten-Bergman (2019) tarafından yapılan araştırma, sağlıklı kardeşlerin bu iletişim zorluklarına adapte olmak için ek destek ve eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Bu adaptasyon süreci, karşılıklı anlayışı artırmak ve kardeşler arasında daha güçlü bir bağ kurmak için önemli görülmektedir.

İletişim aile içerisinde güven, sevgi, samimiyet ve ilgi ortamının inşası için önemli bir araçtır. Özel gereksinimli bireyin varlığı aile içindeki iletişimde sorunlar yaratabilmektedir. Ebeveynler ne kadar açık bir iletişim kurarlarsa hem özel gereksinimli çocukları hem de kardeşinin üzerindeki stres faktörünü azaltmakta bu durumda olumlu kardeş uyumunu kuvvetli bir şekilde geliştiği gözlemlenmektedir. Aile içerisinde özel gereksinimli kardeş hakkında ne kadar bilgi verilir ne kadar konuşulursa, kardeşlerin birbirlerini yakından tanıma fırsatı artar ve güçlü bir iletişim kurulur. Bu durumun tam tersi olan ailelerde yani özel gereksinim durumunun kabul edilmediği, bu konu hakkında hiç konuşulmadığı ailelerde ise kardeşler üzüntülü ve endişeli olabilmektedirler. Kardeşler genel olarak, özel gereksinim durumunu tam anlamıyla açıklayamadığı için sosyal ortamlarda ne yapacaklarını bilemediklerinden dolayı özel gereksinimli kardeşinden utanmaktadırlar. Bundan dolayı ebeveynlerin iletişim ağını açık tutmaları ve bu gibi hassas konuların konuşulduğu kardeşleri de ilgilendiren aile tartışmalarına, onları da dâhil etmeleri oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra ebeveynler çocukları destekleyen ortamlar yarattıklarında, akranları yeterince anlayış gösterdiği zamanlarda daha dengeli iletişim kurma konusunda yardımcı olabildikleri gözlemlenmiştir (Bekçi, 2021; Engin, 2019; Kapucu-Öztürk, 2023; Malgaz-Güçlü, 2018).

Yetersizlik durumu kardeşlere açık bir şekilde, kardeşin yaşına ve anlama düzeyine uygun bir şekilde açıklanması da iletişimi güçlü kılmaktadır. Kardeşlerin algılamaları ve tepkileri zaman içerisinde değişiklik göstereceğinden, bu açıklamanın ihtiyaç olduğunda, ertelenmeden ve çocuğun yaş ve gelişim düzeyine uygun yapılması

gerekmektedir. Ayrıca özel gereksiniminin açıklanmasına ilaveten, bu durumun güçlü ve zayıf yönleri hakkında bilgi verilmesi iletişimdeki etkililiğin artmasına yarayacaktır (Sezer, 2023). Ebeveynlerin gelecek hakkında her iki kardeş içinde yaptıkları planları paylaşımları, kardeşlerin ileride özel gereksinimli kardeşe bakım verme yükü ve stresini azaltmaktadır (Tomeny, Ellis, Rankin, Barry, 2017). Kardeşlerin özel durumları hakkında bilgi verilmediği, ilgi ve ihtiyaçlarının anlatılmadığı aile ortamlarında iletişimin sınırlı olduğu ifade edilmektedir (Salık, 2023). Bu durumda kardeşler, sormaya çekindikleri problem davranışlardan dolayı endişe, kızgınlık ve öfke gibi yoğun duygular hissedebilmektedirler. Aileler için zor olsa da olumsuz duyguları beslememek için, kardeşler arasındaki iletişimi güçlendirmek için olumsuz durumları paylaşımları ve kardeşin olumsuz duyguları ifade etmesine fırsat vermeleri önerilebilir.

1.8. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük

Duygusal yük, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar ve stresler sonucunda yaşadıkları psikolojik yorgunluk ve stres hissi olarak tanımlanmaktadır (Arıkan, 2012; Çılgın, 2015). Bu durum, kişisel sorumluluklar, iş stresi, ailevi sorunlar veya sağlık sorunları gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Bu kavram, genellikle bireyin duygusal kapasitesinin ötesindeki taleplerle başa çıkma çabasını belirtir. Duygusal yük, uzun süreli olduğunda, bireyin duygusal, sosyal ve fiziksel sağlığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Koçyiğit, 2024). Özel gereksinimli bir bireye sahip olmak, özellikle aile üyeleri için önemli bir duygusal yük kaynağı olarak kabul edilebilir. Duygusal yükün tanınması ve yönetilmesi, özel gereksinimli bireylerin aileleri için önemli görülmektedir. Duygusal yük, aile üyelerinin stres seviyelerini artırabilir, depresyon ve anksiyete riskini yükseltebilir, genel yaşam kalitesini düşürebilir. Ayrıca, duygusal yük bakımından yüksek olan bireyler, iş ve sosyal ilişkilerde zorluklar yaşayabilir (Açıkgöz, 2019; Arıkan, 2012; Civelekoğlu, 2018; Şahin, 2015). Ebeveynler ve bakım verenler için duygusal yükün farkında olmak ve bu yükü başa çıkacak stratejiler geliştirmek, onların sağlıklı kalabilmeleri ve bakım verme görevlerini sürdürülebilir bir şekilde yerine getirebilmeleri için önemlidir. Bu süreç, duygusal desteğin yanı sıra zaman yönetimi ve stres azaltma tekniklerini de içermelidir (Konar, 2017).

Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olmanın duygusal yükü, birçok farklı faktörden kaynaklanabilir. İlk olarak, bu bireyler genellikle kardeşlerinin bakımında önemli

roller üstlenirler, bu da genç yaşlarda ağır sorumluluklar almalarına neden olur. Gürbüz ve Şahin (2018) yaptıkları çalışmada, bu tür sorumlulukların çocukların ve gençlerin kişisel zamanlarını ve sosyal gelişimlerini sınırlayabildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ebeveynlerin özel gereksinimli çocuğa daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmaları, diğer çocuklarda ihmal edilme duygusuna yol açabilir. Duygusal yük, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde anksiyete, depresyon ve stres gibi psikolojik sorunlara yol açabilir. Akoğlu (2022) tarafından yapılan bir araştırma, bu bireylerin yüksek düzeyde psikolojik stres yaşadığını ve bu durumun uzun vadede onların genel sağlıklarını olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Özellikle ergenlik döneminde, bu durum kendini aile içi çatışmalar ve akademik sorunlar olarak gösterebilir.

Bu bağlamda, özel gereksinimli bir kardeşe sahip bireylerin duygusal yüklerini hafifletmek için etkili müdahaleler büyük önem taşımaktadır. Bu müdahaleler arasında aile danışmanlığı, destek grupları ve psikolojik danışmanlık hizmetleri sayılabilir. Özel gereksinimli bireylerin yaşadığı ailelerde aile içi iletişimi güçlendiren ve aile üyelerine karşılıklı destek sağlayan programların, bu bireylerin duygusal yüklerini azaltmada etkili olduğu ifade edilmektedir (Arıkan, 2012). Ayrıca, özel gereksinimli çocukların kardeşleri için düzenlenen sosyal aktiviteler ve grup terapileri kapsamında yapılan aktiviteler, onların duygularını ifade etmelerine ve benzer deneyimlere sahip diğer bireylerle bağ kurmalarına yardımcı olabilmektedir.

1.9. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Psikolojik Sağlamlık

Psikolojik sağlamlık, bireylerin zorluklar, stresler ve olumsuz yaşam olayları karşısında direnç gösterme ve bu tür olaylardan sağlam bir şekilde çıkabilme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Ayvalı, 2024; Çalgıcı, 2024; Doğan, 2015; Kayacan, 2024; Koçyiğit, 2024; Üstündağ, 2024; Yokuş-Yılmaz, 2019). Psikolojik sağlamlık, kişilerin zorluklar karşısında gösterdiği adaptasyon kapasitesini belirler ve bununla birlikte kişisel özellikler, sosyal destek sistemleri ve önceki yaşam deneyimlerinden etkilenir. Amerikan Psikiyatri Birliğinin (2013) tanımlamalarına göre, yüksek psikolojik sağlamlığa sahip bireyler, stresli durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkabilir ve duygusal dengeyi sürdürebilirler. Bunun yanında, sağlamlık, bireylerin kendilerini hızla toparlamalarını ve normal yaşam rutinlerine dönmelerini sağlamaktadır.

Psikolojik sağlamlığın önemi, özellikle özel gereksinimli bireyler ve onların bakımını üstlenen aileler için çok büyüktür. Güçlü bir psikolojik sağlamlık seviyesi, bu

bireylerin ve ailelerin yaşadıkları sürekli stres ve zorluklarla başa çıkabilmelerini sağlamaktadır. Psikolojik sağlamlığı artırmak için kullanılabilecek stratejiler arasında bireysel danışmanlık, grup terapileri, ve sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi sayılabilir. Bununla birlikte meditasyon gibi stres azaltma teknikleri, düzenli egzersiz ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarının, bireylerin genel psikolojik sağlamlık seviyelerini artırabileceği belirtilmektedir (Çalgıcı, 2024).

Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde gözlemlenen psikolojik sağlamlık düzeyi, bu bireylerin karşılaştıkları zorluklara rağmen pozitif adaptasyon ve esneklik gösterme yeteneği ile ölçülür. Korkmaz (2017) araştırmasında, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin psikolojik sağlamlık geliştirmedeki başarısının, sağlıklı aile iletişimi, sosyal destek sistemleri ve pozitif ebeveyn tutumları ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Bu faktörler, bireyin zorluklar karşısında dayanıklılığını artırmakta ve adaptasyon sürecini kolaylaştırmaktadır. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin psikolojik sağlamlığını artırmada aile içi destek ve eğitim programlarının önemini vurgulamaktadır. Bu tür programlar, aile üyelerine stres yönetimi teknikleri, duygusal ifade yolları ve kriz anında başa çıkma stratejileri sunarak, aile bireylerinin psikolojik sağlamlığını pekiştirebilir.

Toplumsal destek mekanizmaları ve etkili kamu politikaları da özel gereksinimli bireylerin ailelerinin karşılaştığı zorlukları hafifletmede etkili görülmektedir. Örneğin, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim, finansal destek programları ve toplum bazında farkındalık yaratma çabaları, bu ailelerin yaşam kalitesini artırabilir ve psikolojik sağlamlıklarını destekleyebilir. Yapılan araştırmalarda, ailenin, çevre ve kardeşin özel gereksinimli bireye sahip olma durumunu kabulleniş düzeyi arttıkça, pozitif duygular ve psikolojik yönde iyi oluş düzeylerinin arttığı yönündedir (Atalan, 2022; Ateş, 2019; Karakuş ve Kırlioğlu, 2019; Sezer, 2023, Yıldırım, 2018). Diğer yandan aile, çevre ve kardeşin özel gereksinimli bireyi kabullenme, uyum sağlama süreçlerinin gecikmesi ya da durumda aşırılığa kaçılması negatif duyguların gelişmesine ve psikolojik yönden olumsuz durumları artırabilmektedir. Her iki durumda da kardeşlerin geçirdiği, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik süreçleri göz önünde bulundurularak, bireylerin bu süreçlerde takip edilmesi oldukça faydalı görülmektedir (Sezer, 2023). Ülkemizde bununla ilgili gerekli kurumlarla iş birliği yapılarak, yetersizliği olan kardeşe sahip olan diğer kardeşlerin takibinin erken çocukluk sürecinden itibaren yapılmasının oldukça etkili ve olumlu sonuçlar vereceği kaçınılmazdır (Ayvalı, 2024; Sezer, 2023; Türkahmetoğlu, 2022).

1.10. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Depresyon Düzeyi

Depresyon, yaygın bir ruh sağlığı sorunudur ve genellikle sürekli bir üzüntü hali, ilgi kaybı, motivasyon düşüklüğü ve yaşamdan zevk alma yetisinin azalması ile karakterize edilmektedir (Akkaya, 2021; Bayar, 2023; Can, 2022; Çalgıcı-Duran, 2024; Ekinci, 2022; Kal, 2020; Karagül, 2023; Kayacan, 2024; Küçükdereli, 2022; Korkmaz, 2017; Lofçalı, 2019; Salihoğlu, 2021; Yarıcı, 2022; Yelegin, 2023). Klinik olarak tanımlanmış depresyon, kişinin işlevselliğini ciddi şekilde etkileyebilmekte ve hem fiziksel hem de psikolojik belirtiler gösterebilmektedir (Efe, 2023; Şahin, 2015; Tunçel, 2017). Amerikan Psikiyatri Birliği (2013), depresyonu çeşitli biyolojik, psikolojik ve sosyal etkileşimlerin bir sonucu olarak görmekte ve tedavi için çeşitli farmakolojik ve psikoterapötik yöntemler önermektedir.

Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde depresyon düzeyleri, genel popülasyona göre daha yüksek olabilir. Bu durum, karşılaşılan zorlukların ve sürekli stresin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Özel gereksinimli bir kardeşin bakımı genellikle aile içinde ek yükler oluşturur ve bu da sağlıklı kardeşlerde duygusal ve psikolojik zorluklara yol açabilmektedir. Türkoğlu (2023) tarafından yapılan bir araştırmada, özel gereksinimli bir kardeşe sahip bireylerin, yüksek bakım sorumlulukları nedeniyle daha fazla stres ve yorgunluk yaşadıklarını ve bu durumun depresyon riskini artırdığını belirtmiştir. Ayrıca, bu bireyler genellikle sosyal izolasyon yaşayabilir ve bu durum depresif duyguları tetiklemekte etkili olmaktadır (Kuru-Akçeken, 2024). Özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeylerine yönelik Kayacan'ın (2024)'te yaptığı araştırmada ebeveynlerin demografik özelliklere ve diğer faktörlere bağlı olarak depresyon düzeylerinin psikolojik destek almaya ilişkin tutumlarının anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında, ebeveynlerin depresyon düzeyleri ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları arasında negatif zayıf düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca ebeveynlerin, yaşı eğitim durumu, ekonomik düzeyi, çalışma durumu incelendiğinde, demografik değişkenlerdeki pozitif düzey arttıkça ebeveynlerdeki depresyon düzeylerinde düşüş gözlemlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ebeveynlere yönelik eğitimlerin artırılması, psikolojik yardım alma konusunda bilgilendirmelerin yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Benzer bir araştırma Arıcı (2022) tarafından özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin depresyon ve umutsuzluk düzeyleri üzerine yapılmıştır. Araştırma kapsamında umutsuzluk düzeyinin ebeveynler üzerinde yarattığı etkinin

depresyona girmelerinde, depresyona girme düzeylerinin umutsuzluk üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre umutsuzluk düzeyi artan ebeveynlerin, depresyon düzeylerinde artış görüldüğü aynı şekilde depresyon düzeyinin artmasında ebeveynlerdeki umutsuzluk düzeyini arttırdığı yönündedir. Sonuç olarak ebeveynlerin, depresyona girme düzeylerinin yüksek olduğu göz önünde bulundurularak, psikolojik destek, yönlendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Aile üyeleri arasında açık iletişim kanallarının ve karşılıklı destek mekanizmalarının oluşturulmasının, depresyon düzeylerini önemli ölçüde azaltabileceğini göstermektedir (Boztaş, 2023; Göçtü, 2014; Salihoğlu-Çam, 2021). Örneğin, aile terapisi ve destek grupları, bu bireylerin duygularını ifade etmelerine ve benzer deneyimler yaşayan diğer bireylerle bağ kurmalarına yardımcı olabilmektedir. Anne babalara yönelik yapılan çalışmaların yanı sıra kardeşlere yönelik grup eğitimleri, bireysel danışmanlıklara yer verilmesi bu anlamda önemli görülmektedir. Kardeşlerin birbirleriyle daha fazla vakit geçirdikleri göz önünde bulundurularak ev içinde aile bireyleri ile ortak birtakım etkinliklerin yapılması ve kaliteli vakit geçirmek kardeşler arasında farkındalığın oluşmasını sağlayarak, uyum sürecini destekleyecek, evde ve ailedeki iyi oluş halini etkilemesi beklenmektedir (Çalgıcı-Duran, 2024; Şahin, 2022; Tunçel, 2017; Yelegin, 2023).

Toplumun özel gereksinimli bireylere yönelik bakışının değişimi, farkındalığı artırmak ve eğitim programları aracılığıyla bilgi sağlamak, özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin yaşadığı durumu kabullenmelerini sağlamada depresyonla mücadelede etkili olabilir. Bu bağlamda toplumsal farkındalık çalışmaları ile özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin mevcut destek sistemleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu durumla ilişkili olarak çeşitli başa çıkma stratejileri kazanmaları mümkün olabilir. Özel gereksinimli bireylerin tüm aile bireyelerine yönelik etkili destek sistemleri, açık iletişim ve toplumsal desteğin güçlendirilmesi, bu zorlukların üstesinden gelinmesinde önemli görülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu, çalışma grubunun demografik değişkenlere göre dağılımı, veri toplama araçları ve veri analizlerine ilişkin açıklayıcı bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Nicel araştırmada öne çıkan temalar ile oluşturulan soruların nicel olarak test edilmesi sağlanmıştır. Nicel araştırmada amaç; olgu, gözlem, deney ve test yoluyla elde edilen verileri sayısal verilerle irtibatlandırarak açıklamaktır (Büyüköztürk vd., 2018). İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve etkilerini anlamak için kullanılır (Özmen ve Karamustafaoğlu 2019; Sönmez ve Alacapınar, 2011). Uygulamasının kolay ve veri toplama sürecinin kısa olması bu yöntemin kullanımını kolaylaştırmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, özel gereksinimli kardeşe sahip olan, Adana Seyhan ilçesinde yaşayan, okuma yazma bilen, yaşları 12-40 arasında değişen ve herhangi bir özel gereksinimi olmayan bireylerden oluşmaktadır. Bu araştırmada aşağıdaki ölçütler dikkate alınarak çalışma grubu belirlenmiştir.

Araştırmaya Alınma ve Dışlanma Kriterleri

Araştırmada katılımcıların araştırmaya alınma kriterleri açık olarak yazmak suretiyle araştırmaya kimlerin alındığı belirtilmektedir. Ayrıca dışlanma kriterleri dahil etme ölçütleriyle ortak kriterleri taşımaktadır. Dışlanma kriterleri araştırmanın sonuç ölçütünü etkileyebilecek olumsuz faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik kriterleri kapsamaktadır. Araştırma kapsamında;

- ✓ Okuma- yazma bilmesi ve 12 yaşından büyük olması,
- ✓ Herhangi bir özel gereksinimi olmaması,
- ✓ Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmesi, araştırmaya dâhil edilme kriterlerini oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda katılımcılara ait sosyo-demografik özellikler ve bazı değişkenlere göre dağılım Tablosu 2.2.1’de verilmiştir.

2.2.1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikleri ve Bazı Değişkenlere Göre Dağılım Tablosu

	N	%
Cinsiyet		
Erkek	158	37,4
Kadın	265	62,6
Kardeşin Cinsiyeti		
Erkek	222	52,7
Kadın	201	47,3
Eğitim		
Okula Gitmiyor	8	1,9
İlkokul	23	5,4
Ortaokul	63	14,9
Lise	169	40,0
Üniversite	149	35,2
Lisansüstü	11	2,6
Bakım Veren Kişi		
Anne-Baba	255	60,3
Kardeş	122	28,8
Nine-Dede	27	6,4
Yakın Akraba	11	2,6
Bakım Evi	2	,5
Diğer	6	1,4
Kardeşin Yetersizlik Türü		
Zihinsel Yet.	127	30,0
Bedensel Yet.	38	9,0
Dil ve Konuşma G.	19	4,5
OSB	84	19,9
Öğrenme G.	27	6,4
Birden Fazla Yet.	31	7,3
Görme Yet.	25	5,9

DEHB	8	1,9
İşitme Yet.	30	7,1
Özel Yetenekli	7	1,7
Sınıflandırılmamış Yetersizlikler	27	6,4
Kardeşin Eğitim Durumu		
Okula Gitmiyor	46	10,9
İlkokul	33	7,8
Ortaokul	37	8,7
Lise	29	6,9
Kaynaştırma sınıfı	33	7,8
Özel Eğitim Merkezi	159	37,6
Sadece Rehabilitasyon ve Özel Eğitim	76	18,0
Merkezine Gidiyor		
Bilimsel Sanat Merkezi	7	1,7
Diğer	3	,7
Kardeşin Yetersizlik Derecesi		
Hafif	64	15,1
Orta	239	56,5
Ağır	112	26,5
Çok Ağır	8	1,9
Kardeş Yaş Farkı		
İkiz Kardeş	7	1,7
0-2 Yaş	68	16,1
3-5 Yaş	185	43,7
6-9 Yaş	97	22,9
10 Yaş>	66	15,6

Tablo 2.2.1.'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 423 kişinin %37.4'ünü erkek bireyler oluştururken %62.6'sını kadın bireyler oluşturmuştur. Kardeşlerin cinsiyetlerine bakıldığında %52.7'lik oran da erkek kardeş, %47.3'lük oran da ise kadın kardeş olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni incelendiğinde ise büyük çoğunluğu lise mezunlarının %40'lık oranla oluşturdukları görülmektedir. Eğitim durumunda en az çalışma grubu %1.9 oranla okula gitmeyenler olduğu görülmektedir. Katılımcıların demografik özelliklerinde özel gereksinimli bireye bakım veren kişiler

incelendiğinde çoğunluğu %60.3 ile birinci dereceden ebeveynler olan anne-babalar oluşturmaktadır. En az ise %0.5'lik oranla bakım evinde bakım aldıkları görülmektedir. Özel gereksinimli kardeşin yetersizlik türüne göre dağılım incelendiğinde ise çoğunluğu %30 ile zihinsel özel gereksinimli kardeşler oluşturmaktadır. Bu grubu %19.9 ile otizm spektrum bozukluğu olan kardeşler takip etmektedir. En az ise %1.7 ile özel yetenekli kardeşlerdir. Özel gereksinimli kardeşin eğitim aldıkları kurumlar incelendiğinde özel eğitim merkezleri %37.6 ile en üst sırada yer almaktadır. En az ise bilimsel sanat merkezlerine (%1.7) giden bireyler oluşturmaktadır. Özel gereksinimli kardeşlerin yetersizlik dereceleri incelendiğinde ise en üst sırada %56.5 ile orta düzeyde yetersizlikten etkilendikleri görülmektedir. Ağır düzeyde yetersizlikten etkilenen bireyler sınıfı %26.5 ile takip etmektedir. Hafif düzeyde yetersizlik gösteren bireyler ise çalışma grubunun %15'ini oluşturmaktadır. Özel gereksinimli kardeşlerle olan yaş farkı incelendiğinde yaş farkı %43 ile 3-5 yaş arasında toplanmıştır. Bunu %23 ile 6-9 yaş farkı takip ederken, buradaki en küçük kitleyi %1.7 ile yaş farkı olmayan grup oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak için araştırmaya katılan bireylerden Demografik Bilgi Formu, Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği kullanılmıştır. Aşağıda veri toplama araçları detaylı tanıtılmıştır.

2.3.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formunda araştırmaya katılan bireyin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, özel gereksinimli bireyin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, kimin tarafından bakım verildiği yetersizlik türü ve yetersizlik derecesi gibi soruları demografik değişkenleri saptamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir (Ek-1). Bu demografik bilgi formu, özel gereksinimli bireylere sahip kardeşlerin sosyo-demografik değişkenlerini belirlemek için kullanılan bir araçtır.

2.3.2. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği (DYÖ)

Özdemir ve İnanç tarafından 2024 yılında geliştirilen ölçek 19 madde ve 3 alt faktörden oluşmaktadır (Ek-2). Bu alt faktörler; öfke, korku ve suçluluktur. Duygusal Yük Ölçeği, 5'li likert tipi olan ölçekte 1 tane tersine kodlanmış madde yer almaktadır. Ölçekte “Hemen Hemen Hiçbir Zaman, Nadiren, Ara sıra, Çoğu zaman, Hemen

Hemen Her Zaman” seçeneklerine yer verilmiştir. Ölçekteki maddelerden Öfke alt boyutu: 1-4-6-9-12-13-14-18-19 maddeleri; Korku alt boyutu:10-15-22-24-26-28; Suçluluk alt boyutu:7-8-20-21 maddelerinden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa değerleri, Duygusal Yük Ölçeği için $\alpha = .77$, öfke alt boyutu için $\alpha = .88$, korku alt boyutu için $\alpha = .76$, suçluluk alt boyutu için $\alpha = .64$ olarak bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde χ^2/DF (295,72 /147) oran: 2.01; Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA): .059; Standardized RMR (SRMR): .071; Normed Fit Index (NFI): .91; Non-Normed Fit Index (NNFI): .94; Comparative Fit Index (CFI): .95; Incremental Fit Index (IFI): .95; Relative Fit Index (RFI): .90 ve Goodness of Fit Index (GFI): .90 olduğu görülmüştür (Özdemir ve İnanc, 2004). Yapılan bu çalışmada ölçeğin uyum iyiliği değerleri; χ^2/DF (344.29, df=147 oran: 2,34; RMSEA: .056; SRMR: .068; NFI: .92; NNFI: .94; CFI: .95; IFI: .95; RFI: .91 ve GFI: .92 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeği bu çalışma için Cronbach alfa değeri .76’dır.

2.3.3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) (Ek-3), 2008 yılında bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini ölçmek üzere Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Jennifer-Bernard tarafından 2008 yılında geliştirilmiştir (Smith ve ark. 2008). Ölçeğin Türk kültürüne uyarlaması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi ise Doğan (2015) tarafından yapılmıştır. Uyarlanan ölçeğin iç tutarlık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. KPSÖ, 5’li likert tipi bir ölçektir. Ölçek tek boyutlu ve 6 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan 2, 4 ve 6. maddeler ters maddelerdir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, psikolojik sağlamlığın yüksekliğine işaret etmektedir. Yapılan bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .55 olarak bulunmuştur. Türkiye’de 2007-2024 yılları arasında çeşitli alanlarda ölçekle ilgili 453 çalışma yapılmıştır.

2.3.4. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği

Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Ölçeği (Ek-4), bireylerin depresyon düzeylerini ölçmek için Beck ve arkadaşları tarafından (1997) yılında geliştirilmiştir. Beck ve arkadaşları tarafından (2000) yılında ismi yeniden değiştirilen Beck Depresyon Ölçeği-II geliştirilmiştir. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması ise Aktürk ve arkadaşları tarafından (2005) yılında Türkçe’ye uyarlanarak yapılmıştır. BDÖ-BB; üzüntü, kötümserlik, geçmişteki başarısızlıklar, kendini beğenmeme, kendini suçlama, ilgi kaybı ve intihar düşüncesi veya isteği belirtilerini kullanarak yedi başlık altında depresyon taraması yapar. Her

başlık 0'dan 3'e kadar dört basamaklı bir derecelendirme içermektedir. BDÖ-BB puanı her başlıktaki en yüksek puanların toplanmasıyla elde edilmektedir. Toplam en fazla 21 puan elde edilmektedir. Herhangi bir kesme puanı bildirilmemekle birlikte 4'ün üzerindeki puanlarda depresyon olasılığı %90'ın üzerindedir. Ölçeği uygulamanın çok vakit almaması, araştırma soruların ayanıt araması ve değerlendirmesinin kolay olmasından dolayı bu ölçek kullanılmıştır. Türkiye'de son yıllarda çeşitli alanlarda ölçekle ilgili 34 çalışma yapılmıştır.

2.4.Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama süreci çevrimiçi ve yüz yüze olarak iki şekilde yapılmıştır. Ölçeklerde yer alan sorular Google Form'a yüklenmiş, katılımcılara mail üzerinden erişim sağlamalarına olanak verilmiştir. Katılımcılar araştırma hakkında bilgi aldıktan sonra, araştırmaya katılmayı kabul ettiklerini gösteren butonu işaretleyerek ya da yazılı onam formunu onaylayarak araştırmaya katılmışlardır. Araştırma verilerinin toplanmasında onam formunda katılımcılara araştırmanın amacı ve kullanılacak ölçekler hakkında bilgi verilerek gönüllülük esasına uygun doldurmaları istenmiştir. Bu kişilere, araştırmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda araştırmadan çıkma hakkına sahip oldukları da bildirilmiştir. Araştırmada kişisel bilgi istenmediği, elde edilen bilgilerin gizli tutulacağı ve sonuçlara göre kişisel bir değerlendirme yapılmayacağı belirtilmiştir. Yüz yüze toplanan verilerde ise tablet üzerinden erişilen ölçek soruları katılımcılara yöneltilmiştir. Yüz yüze gerçekleşen veri toplama süreçlerinde, araştırmanın geçerlik ve güvenliğine etki etmemesine özen gösterilmiştir. Araştırmanın yapılmasına onay veren kişiler, Demografik Bilgi Formu, Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeğinde yer alan soruları yanıtlamıştır. Ayrıca ölçek maddeleri arasına bir kontrol sorusuna yer verilmiştir. Kontrol sorusuna istenen cevabı vermeyen 22 kişinin verileri çıkartılmıştır. Araştırma sorularının tamamını yanıtlayan katılımcıların verileri excel programına aktarılarak verilerin analizleri yapılmıştır. Katılımcılarda toplanan veriler istatistik programında analiz edilmek üzere düzenlenmiştir. Araştırmada betimleyici istatistikler, korelasyon analizi, t-testi ve ANOVA testi analizleri yapılmıştır.

2.5. Veri Analizi

Bu araştırma, özel gereksinimli kardeşe sahip bireyler üzerinde yürütülmüş olup, katılımcıların psikolojik sağlamlık seviyeleri, depresyon durumları ve deneyimledikleri duygusal yükü değerlendirmek amacıyla planlanmıştır. Kullanılan veri toplama araçları arasında Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği ve Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği yer almaktadır. Bu ölçeklerin seçiminde, ölçütlerin araştırma amaçlarına ve araştırmanın özelliklerine uygunlukları öncelikli kriterler olarak belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu, çeşitli demografik özelliklere sahip, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerden oluşmaktadır. Demografik bilgi formunda, özel gereksinimli çocuğun ve kardeşin yaşları, kardeşin cinsiyeti, eğitim durumu ve özel gereksinimli bireyin yetersizlik türü gibi önemli değişkenler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Veri analizi sürecinde, öncelikle betimsel istatistiksel yöntemler kullanılarak, katılımcıların temel özellikleri ve ölçek puan dağılımları değerlendirilmiştir. Analiz öncesi verilerin normal dağılıma uygunluğu çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleriyle incelenmiş, verilerimiz normal dağılıma uygun olduğu için değerlendirmede parametrik testler kullanılmıştır. Gruplar arası farklılıkları saptamak amacıyla; t-testi, ANOVA testi, değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Korelasyonu ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için de Regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan t-testi, iki ortalama arasındaki farkın istatistiksel olarak manidarlığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet değişkeninin etkisini belirlemek için t-testi kullanılmıştır. Araştırmada ayrıca ANOVA analizine yer verilmiştir. Verilerin normal dağılımın söz konusu olduğu durumlarda üç ve daha fazla bağımsız değişkenin farkının manidarlığını hesaplamak için kullanılmaktadır. Araştırmada eğitim düzeyi, yaş farkı ve gereksinim türü değişkenlerinin etkisinin belirlemek amacıyla ANOVA analizi kullanılmıştır. Araştırmada duygusal yük, psikolojik sağlamlık, depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizinde iki ya da daha fazla değişken arasındaki doğrusal ilişki tespit edilmektedir. Araştırmada Regresyon analizi yapılarak, duygusal yük ve psikolojik sağlamlık arasında, duygusal yük ve depresyon arasındaki bağımlı değişkenin diğerlerinin bağımsız değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Testlerin uygulama aşamasında ise analitik işlemler için SPSS 24.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarının güvenilirliği ve genel

geçerliği açısından, istatistiksel anlamlılık için literatürde yaygın olarak kabul edilen iki yönlü $p < 0.05$ değeri alınmıştır (Baykul, 2010; Gürbüz ve şahin, 2018; Kartal ve Bardakçı, 2018; Özmen ve Karamustafaoğlu 2019; Sönmez ve Alacapınar, 2011; 2018; Tabachnick vd., 2007).

3. BULGULAR ve YORUM

Araştırmada, özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerde algıladıkları duygusal yük ve psikolojik sağlamlık ile depresyon arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere ve bazı değişkenlere göre (cinsiyet, yaş farkı, eğitim düzeyi ve gereksinim türü) incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Adana ilinin Seyhan ilçesinde yaşayan ve özel gereksinimli kardeşe sahip olan, okuma yazma bilen, yaşları 12-40 arasında değişen ve herhangi bir özel gereksinimi olmayan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya bu kriterleri sağlayan, 265'i kadın 158'i erkek olmak üzere toplamda 423 kişi katılmıştır. Araştırmada, demografik bilgi formu, Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği (Özdemir ve İnanc, 2024), Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (Doğan, 2015) ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği (Aktürk vd., 2005) uygulanmıştır.

Özel gereksinimli bireylerin katılımcı kardeşlerinin cinsiyete göre Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği t-testi analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.1.'de sunulmuştur.

3.1. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerin Cinsiyete Göre Duygusal Yük Ölçeği İçin Bulguları

Değişkenler	Gruplar	N	X	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Duygusal Yük	Erkek	222	73.00	.23	.371	.421	.013
	Kadın	201	72.04	.79		.977	

Tablo 3.1. araştırmaya katılan bireylerin Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ile cinsiyet (erkekler= $\bar{x}$ 73,0 ve kadın = $\bar{x}$ 72,4) değişkenleri arasında ($t=0,371$, $p=0,013<0,05$) anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Özel gereksinimli bireylerin cinsiyetine göre Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği t-testi analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.2.'de sunulmuştur.

3.2. Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları

Değişkenler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Duygusal Yük	Erkek	158	73.01	.90	.385	.421	.700
	Kadın	265	72.48	.90		.860	

Tablo 3.2.'de incelendiğinde katılımcıların 158 erkek, 265'i kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin duygusal yükleri açısından cinsiyetler arası fark olmadığı bulgulanmıştır ($p>0.05$). Erkek katılımcıların ortalama ve standart sapması ($73.01 \pm .90$), kadın katılımcıların ortalama ve standart sapması ($72.48 \pm .90$) bulgulanmıştır. Duygusal yük ölçeğinin toplam puanlarından elde edilen sonuçlara göre özel gereksinimli bireylerin cinsiyetlerinin duygusal yük toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($t.385$; $p>0.05$).

Özel gereksinimli kardeşi olan bireylerde cinsiyete göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği t-testi analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.3.'de sunulmuştur.

3.3. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeği İçin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Psikolojik Sağlamlık	Erkek	222	17.88	.68	.188	.421	.235
	Kadın	201	17.47	.29		.420	

Tablo 3.3. incelendiğinde erkeklerin psikolojik sağlamlık ortalama ve standart sapması ($17.47 \pm .29$), kadınların psikolojik sağlamlık ortalama ve standart sapması ($17.88 \pm .68$)'dir. Ayrıca çalışma grubunun cinsiyete göre psikolojik sağlamlık puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($t.188$; $p>0.05$).

Özel gereksinimli bireylerin cinsiyetlerine göre çalışma grubunun Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden aldıkları puanları t-testi analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.4.'de sunulmuştur.

3.4. Özel Gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları

Değişkenler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Psikolojik	Erkek	158	17.83	.97	.657	.421	.511
Sağlamlık	Kadın	265	17.60	.19		.963	

Tablo 3.4. incelendiğinde çalışma grubunun kardeşlerinin 158 erkek, 265'i kadın olduğu görülmektedir. Kardeşi erkek olan kişilerin ortalama ve standart sapması ($17.83 \pm .97$), kadın olan kişilerin ise ortalama ve standart sapması ($17.60 \pm .19$) olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre özel gereksinimli bireylerin cinsiyetlerinin çalışma grubundaki bireylerin psikolojik sağlamlıkları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir ($t.657$ $p>0.05$).

Özel gereksinimli kardeşi olan bireylerde cinsiyete göre Beck Depresyon Ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği t-testi analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.5.'de sunulmuştur.

3.5. Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerde Cinsiyete Göre Beck Depresyon Ölçeği İçin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Depresyon	Erkek	222	12.34	.57	.486	.421	.628
	Kadın	201	12.55	.51		.861	

Tablo 3.5. incelendiğinde erkek katılımcıların depresyon puanlarının ortalama ve standart sapması ($12.34 \pm .57$), kadın katılımcıların ortalama ve standart sapmaları ($12.55 \pm .51$) olarak bulgulanmıştır. Bu analiz sonucunda özel gereksinimli kardeşi olan bireylerde cinsiyete göre depresyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır ($t.486$; $p>0.05$).

Özel gereksinimli bireylerin cinsiyetine göre depresyon Ölçeği ölçeğinden aldıkları puanların karşılaştırılmasına yönelik t-testi bulguları incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.6.'de sunulmuştur.

3.6. Özel gereksinimli Bireylerin Cinsiyetine Göre Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Bulguları

Değişkenler	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	t testi		
					T	Sd	P
Depresyon	Erkek	158	12.34	.57	-.486	.421	.652
	Kadın	265	12.55	.51		.751	

Tablo 3.6. incelendiğinde özel gereksinimli çocukların erkek olanlarının depresyon puanlarının ortalaması ve standart sapması ($12.34 \pm .57$), kardeşleri kadın olanların katılımcıların depresyon puanlarının ortalaması ve standart sapması ($12.55 \pm .90$) olduğu görülmektedir. Çalışma grubunun kardeşlerinin cinsiyetine göre depresyon puanları açısından kardeşin erkek ya da kadın olması istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmamaktadır ($t = -.486$; $p > 0.05$).

Araştırmanın alt amacı olan özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin cinsiyetlerine göre duygusal yük ve psikolojik sağlamlık ile depresyon düzeyleri incelendiğinde katılımcı bireylerin Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ile cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre erkek bireylerdeki duygusal yük, kadın bireylere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum erkeklerin duygularını daha çok içselleştirdiklerinden, duygularını ifade etmekte daha geri planda olduklarından kaynaklanacağı düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde duygusal yük ile ilgili çalışmalara yer verilmemiştir. Ayrıca “Psikolojik Sağlamlık” ve “Beck Depresyon Ölçeği” ölçekleri ile cinsiyet değişkeni arasında herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Katılımcıların duygusal yük açısından cinsiyet değişkeniyle ilgili elde ettiğimiz bulgular bazı literatür bulgularıyla farklı bulunmuştur. Psikolojik sağlamlık ve depresyon üzerine yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde literatür bulgularıyla uyumlu bulunduğu görülmüştür. Akdoğan’ın (2021)’de yaptığı çalışmada ise cinsiyet değişkeninin özel gereksinimli kardeşlere yönelik tutumların üzerinde etkisinin olmadığı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. Arıcı’nın (2021) okul öncesi dönemde özel gereksinimli kardeşler üzerine yaptığı çalışmada, cinsiyet değişkeninin özel gereksinimi kabullenme üzerinde bir etken olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Gümüş’ün (2020) ve Şahin’in (2022) özel gereksinimli bireylerle yaptıkları çalışmada cinsiyetin, özel gereksinimli bireylerin depresyon düzeyleri üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalar araştırma bulgularını

destekler niteliktedir. Literatürle uyumlu olarak, özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerde duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyleri açısından kadın ya da erkek olmanın herhangi bir fark yaratmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarından farklı olarak alinyazında bazı araştırmalarda cinsiyet değişkenin özel gereksinimli bireye sahip kardeşlerde farklılaştığı araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalarda özel gereksinimli bireyin varlığının, kardeşler üzerindeki sorumluluğu arttırdığını ancak kız kardeşlerin kendilerini daha fazla sorumlu hissettikleri, erkek çocukların ise bu konuda daha pasif kaldıkları ifade edilmiştir (Alagözoğlu, 2016; Bal, 2018; Dirisağlık, 2023; Kurumeşe, 2021; Meyer ve Vadasay, 2014). Bir başka araştırmada (Yokuş-Yılmaz, 2019) Denizli ve İzmir ilinde yaşayan, otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan, yaş aralığı 11 ile 18 arasında değişen 123 kız 131 erkek olmak üzere 254 ergen üzerinde yapılmıştır. Bu araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin cinsiyetlerine göre duygusal yük düzeyleri incelenmiş ve katılımcıların cinsiyetlerine göre kardeşi kabullenmeleri üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır (Yokuş-Yılmaz, 2019).

Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.7.'de sunulmuştur.

3.7. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Duygusal Yük Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Okul Yok	8	72.87	.64	G. Arası	.349	.5	.070	.839	.522
İlkokul	23	73.13	.95	G. İçi	.566	.417	.191		
Ortaokul	63	74.73	.93	Toplam	.915	.422			
Lise	168	72.99	.14						
Üniversite	150	71.82	.15						
Lisansüstü	11	66.72	.73						
Toplam	423	72.68	.66						

Tablo 3.7. katılımcılardan 168 kişinin lise grubunda olduğu, 8 kişinin ise okula gitmiyor grubunda olduğu görülmektedir. Okul türü grupları arasında en yüksek

puanın ortalaması ve standart sapmasının (74.73 ± 93) ortaokul grubunun olduğu, en düşük grubun ortalaması ve standart sapmasının (66.72 ± 73) lisansüstü grubunda olduğu görülmektedir. Ancak katılımcıların genelinin okul türünden aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F=.839; p>0.05$). Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin eğitim durumuna göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden aldıkları puanların eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.8.'de sunulmuştur.

3.8. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Okul Yok	8	17.00	.87	G. Arası	.709	.5	.542	.686	.137
İlkokul	23	15.91	.31	G. İçi	.722	.417	.182		
Ortaokul	63	17.85	.60	Toplam	.430	.422			
Lise	168	17.75	.82						
Üniversite	150	17.94	.15						
Lisansüstü	11	16.54	.46						
Toplam	423	17.69	.50						

Tablo 3.8. incelendiğinde katılımcılardan 168 kişinin lise grubunda olduğu, 8 kişinin ise okula gitmiyor grubunda olduğu görülmektedir. Okul türü grupları arasında en yüksek puanın ortalaması ve standart sapmasının (17.94 ± 15) üniversite grubunun olduğu, en düşük grubun ortalaması ve standart sapmasının (15.91 ± 31) ilkokul grubunda olduğu görülmektedir. Ancak katılımcıların genelinin okul türünden aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F=.686; p>0.05$).

Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin eğitim durumuna göre Birinci Derece Beck Depresyon Ölçeğinden aldıkları puanların eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.9.'de sunulmuştur.

3.9. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Eğitim Durumuna Göre Depresyon Ölçeği Puanlarının İncelenmesi

Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Okula yok	8	14.25	.52	G. Arası	.756	.5	.151	.451	.005
İlkokul	23	15.56	.67	G. İçi	.689	.417	.040		
Ortaokul	63	12.22	.89	Toplam	.444	.422			
Lise	168	12.11	.59						
Üniversite	150	12.16	.57						
Lisansüstü	11	14.81	.17						
Toplam	423	12.44	.54						

Tablo 3.9. incelendiğinde Beck Depresyon Ölçeğinin katılımcı kardeşlerin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Eğitime durumuna göre depresyon puanı en yüksek olan grup ilkokul olup en düşük lise grubu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcılardan 168 kişinin lise grubunda olduğu, 8 kişinin ise okula gitmiyor grubunda olduğu görülmektedir. Okul türü grupları arasında depresyon puanları açısından en yüksek puanın ortalaması ve standart sapmasının ($15.56 \pm .67$) ilkokul grubunun olduğu, en düşük grubun ortalaması ve standart sapmasının ($12.11 \pm .59$) lise grubunda olduğu görülmektedir. Ancak katılımcıların okul türünden aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($F=.451; p<0.05$).

Araştırmanın bir diğer amacı olan özel gereksinimli olan kardeşe sahip bireylerin eğitim düzeylerinin duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyinde farklılık yaratıp yaratmadığına dair sonuçlar incelenmiştir. Araştırmada çalışma grubunda okula gitmeyen katılımcı sayısının sekiz, ilkokul mezunu katılımcı sayısının yirmi üç, ortaokul mezunu katılımcı sayısının altmış üç, lise mezunu katılımcı sayısının yüz altmış sekiz, üniversite mezunu katılımcı sayısının yüz elli ve lisansüstü eğitim durumuna sahip katılımcı sayısının on bir olduğu görülmektedir. Duygusal yük ölçeğinin katılımcı kardeşlerin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu fark ortaokul mezunu olan bireyler ile lisans üstü mezunu olan bireyler arasındadır. Buna göre duygusal yük ölçeği puanı en yüksek olan grubun eğitim düzeyi ortaokul olup en düşük olan grup lisansüstü grubudur. Araştırmada özel

gereksinimli kardeşe sahip bireylerin eğitim düzeyine göre psikolojik sağlamlık düzeyleri açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Literatür incelendiğinde araştırma sonucuyla uyumlu bulgular bulunmuştur. Topbaş'ın (2022)'de otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ailelerin bakım verme yükleri ve psikolojik sağlamlıkları arasında etkisini incelediği araştırmasında da, ailelerin eğitim düzeylerinin bakım verme yükleri ve psikolojik sağlamlık düzeyleri üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fırat (2022)'de özgül öğrenme güçlüğü veya zihinsel yetersizlik tanısı olan çocukların ebeveynleriyle yaptığı araştırmasında, ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin psikolojik sağlamlığını etkilemediğini belirtilmiştir. Araştırma özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin eğitim düzeyine göre depresyon düzeyleri açısından anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Karagül'ün (2023) araştırmasında da özel gereksinimi olan bireylerin annelerinin depresyon ve yılmazlık düzeylerini incelediği araştırmasında, annelerin eğitim düzeyinin depresyon düzeyleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını ifade ederken annelerin yılmazlık düzeyinin eğitim düzeyinden etkilendiğini ifade etmiştir. Bu durum annelerin iş yaşamına girmeleri ve sorumluluklarının artmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bir başka çalışmada Boztaş'ın (2023), özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerde yaptığı çalışmada eğitim düzeyinin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Dönmez'in (2019) otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin yetişkin kardeşlerinin yaşam deneyimlerini incelediği araştırmasında, yetişkin bireylerin eğitim düzeyinin değişmesinin özel gereksinimli kardeşleriyle yaşadıkları yaşam deneyimlerine herhangi bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Ek olarak yapılan çalışmada eğitim durumu ilköğretim olan grupta depresyon puanı daha yüksek puan alırken lise grubunda bu ölçek en düşük puanı almaktadır. Duygusal yük düzeyi de eğitim durumu değişkeninden etkilenmektedir. Literatürde çalışmalar depresyon düzeyi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını bulgulamaktadır. Araştırma sonucu da aynı doğrultudadır.

Özel gereksinimli bireyin kardeşinin Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların kardeşi ile kendisi arasında olan yaş farkına göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.10.'de sunulmuştur.

3.10. Özel Gereksinimli Birey ile Kardeşinin Arasındaki Yaş Farkına Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yaş Grubu	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
İkiz Kardeş	7	68.57	.67	G. Arası	.578	.4	.145	.738	.567
0-2 yaş	68	73.89	.64	G. İçi	.337	.418	.300		
3-5 yaş	185	71.66	.27	Toplam	.915	.422			
6-9 yaş	97	73.13	.56						
10 yaş>	66	74.04	.50						
Toplam	423	72.680	.668						

Tablo 3.10.'da özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların kardeş ile kendisi arasında olan yaş farkına göre incelendiğinde; 3-5 yaş 185 kişinin ortalama ve standart sapması, (71.66 ± 27) olduğu, 10 yaş ve üzeri grubunda yer alan 66 kişinin ortalama ve standart sapmasının, $(74.04 \pm .50)$ olduğu görülmektedir. Ayrıca ikiz kardeş olan 7 kişinin ortalama ve standart sapması ise $(68.57 \pm .67)$ 'dir. Yaş grubuna göre katılımcıların aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F=.738$; $p>0.05$).

Özel gereksinimli bireylerin ve kardeşlerinin Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden aldıkları puanların yaş farkına göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.11.'de sunulmuştur.

3.11. Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yaş Grubu	N	$\bar{X}$	Ss	V. Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
İkiz Kardeş	7	16.71	.15	G. Arası	.759	.4	.940	.808	.521
0-2 yaş	68	17.60	.48	G. İçi	.671	.418	.303		
3-5 yaş	185	17.61	.42	Toplam	.430	.422			
6-9 yaş	97	17.51	.11						
10 yaş>	66	18.34	.07						
Toplam	423	17.69	.50						

Tablo 3.11.'de özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden aldıkları puanların kardeş ile kendisi arasında olan yaş farkına göre incelendiğinde; 3-5 yaş 185 kişinin ortalama ve standart sapması, (17.61±.42) olduğu, 10 yaş ve üzeri grubunda yer alan 66 kişi ortalama ve standart sapmasının, (18.34±.07) olduğu görülmektedir. Ayrıca ikiz kardeş olan 7 kişinin ortalama ve standart sapması ise (16.71±.15)'dir. Katılımcıların genelinin aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur (F=.808; p>0.05).

Özel gereksinimli bireylerin ve kardeşlerinin yaş farklarına göre depresyon puanları ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.12.'de sunulmuştur.

3.12. Özel Gereksinimli Bireylerin ve Kardeşlerinin Yaş Farklarına Göre Beck Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yaş G.	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
İkiz Kardeş	7	16.71	.15	G. Arası	.759	4	.940	.808	.521
0-2 yaş	68	17.60	.48	G. İçi	.671	418	.303		
3-5 yaş	185	17.61	.42	Toplam	.430	422			
6-9 yaş	97	17.51	.11						
10 yaş>	66	18.34	.07						
Toplam	423	17.69	.50						

Tablo 3.12.'de özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin Beck Depresyon Ölçeğinden aldıkları puanların kardeşleri ile kendisi arasındaki yaş farkına göre incelendiğinde; 3-5 yaş 185 kişinin ortalama ve standart sapması, $(17.61 \pm .42)$ olduğu, 10 yaş ve üzeri grubunda yer alan 66 kişi ortalama ve standart sapmasının, $(18.34 \pm .07)$ olduğu görülmektedir. Ayrıca ikiz kardeş olan 7 kişinin ortalama ve standart sapması ise $(16.71 \pm .15)$ 'dir. Katılımcıların depresyon puanları arasında kardeşi ile kendisi arasında olan yaş farkının aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F=.808$; $p>0.05$).

Araştırmada bir diğer sosyo-demografik özellik olan katılımcıların kendi yaşları ile özel gereksinimli kardeşlerinin yaşları arasındaki farka göre duygusal yük, depresyon ve psikolojik sağlamlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırmaya 0-2 yaş farkı olan altmış sekiz, 3-5 yaş farkı olan yüz seksen beş, 6-9 yaş farkı olan doksan yedi, 10 yaş ve üzeri gruptan ise altmış altı kardeş katılmıştır. Araştırma sonucuna göre kardeşlerin birbirleriyle aralarındaki yaş farkı katılımcıların duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyinde anlamlı farklılık yaratmamıştır. Literatürde özel gereksinimli bireylerin kardeşleri ya da ilgilenen kişilerle özel gereksinimli kişiler arasındaki yaş farkını inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır.

Özel gereksinimli bireylerin gereksinim türüne göre Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların karşılaştırılmasına yönelik ANOVA analizi bulguları, Tablo 3.13.'de sunulmuştur.

3.13. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Duygusal Yük Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yetersizlik Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Zihinsel Yet.	127	71.22	.94	G. Arası	.403	.10	.905	.225	.016
Bedensel Yet	38	74.07	.13	G. İçi	.046	.412	.565		
Dil Konuşma	19	75.21	.42	Toplam	.748	.422			
G.									
OSB	84	74.80	.57		.869				
Öğrenme G.	27	73.51	.81		.788				
BirdenFazla	31	76.93	.45		.915				
Yet.									
Görme Yet.	25	69.64	.96						
DEHB	8	71.62	.76						
İşitme	30	72.53	.19						
Yetersizliği									
Özel Yetenek	7	54.42	.13						
Diğer	27	71.48	.64						
Toplam	423	72.68	.66						

Tablo 3.13. incelendiğinde özel gereksinimli bireylerin gereksinim türlerine göre Duygusal Yük Ölçeğinde anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Katılımcıların kardeşlerinin 84 kişinin otizm spektrum bozukluğu grubunda olduğu, 7 kişinin ise özel yetenek grubunda olduğu görülmektedir. Gereksinim türlerine göre gruplar arasında en yüksek puanı birden fazla yetersizlik grubunun ortalama ve standart sapmasının (76.93 ± 45) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. En az katılımcının olduğu özel yetenek grubunun ortalama ve standart sapmasının (54.42 ± 13) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Duygusal Yük Ölçeği puanı en yüksek olan grup kardeşleri birden fazla yetersizliğe sahip olan gruptur. En düşük olan grup ise kardeşleri özel yetenekli olan grup olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($F=.225; p<0.05$).

Özel gereksinimli bireylerin gereksinim türüne göre Psikolojik Sağlık Ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.14.'de sunulmuştur.

3.14. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yetersizlik Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Zihinsel Yet.	127	17.31	.26	G. Arası	.245	.10	.824	.298	.229
Bedensel Yet.	38	18.23	.64	G. İçi	.186	.412	.195		
Dil-Konuşma G.	19	19.00	.69	Toplam	.430	.422			
OSB	84	17.76	.15						
Öğrenme Güç.	27	17.55	.42						
Birden Fazla Yet.	31	17.45	.76						
Görme Yet.	25	17.48	.80						
DEHB	8	18.12	.58						
İşitme Yet.	30	16.56	.94						
Özel Yetenek	7	19.00	.96						
Diğer	27	18.92	.94						
Toplam	423	.690	.50						

Tablo 3.14.'da kardeşin gereksinim türüne göre çalışma grubunda psikolojik sağlamlık puanı incelendiğinde iki grupta yüksek olduğu görülmüştür. Bu gruplar dil-konuşma güçlüğü ve özel yetenek grubunda yer alan katılımcılardır. Dil- konuşma güçlüğü ortalama ve standart sapması (19.00±.69) ve özel yetenek grubunun ortalama ve standart sapmasının (19.00±.94)'dur. En düşük işitme yetersizliği grubunun ortalama ve standart sapması (16.56±.94) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli bireylerin gereksinim türlerinin katılımcı kardeşlerden psikolojik

sağlamlık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmamaktadır. ($F=.298;p>0.05$).

Özel gereksinimli bireylerin gereksinim türüne göre depresyon Ölçeği ölçeğinden aldıkları puanların karşılaştırılmasına yönelik ANOVA analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.15.'de sunulmuştur.

3.15. Özel Gereksinimli Bireylerin Gereksinim Türüne Göre Depresyon Ölçeğinden Aldıkları Puanların Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Analizi Bulguları

Yetersizlik Türü	N	$\bar{X}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Zihinsel Yet.	127	12.23	.46	G. Arası	.160	.10	.016	.219	.276
Bedensel Yet.	38	13.42	.63	G. İçi	.285	.412	.515		
Dil Konuşma G.	19	12.10	.45	Toplam	.444	.422			
OSB	84	12.11	.62						
Öğrenme G	27	13.14	.74						
Birden Fazla Yet.	31	13.22	.82						
Görme Yet.	25	11.12	.02						
DEHB	8	12.50	.15						
İşitme Yet.	30	13.66	.12						
Özel Yetenek	7	9.14	.53						
Diğer	27	12.40	.48						
Toplam	423	12.44	.54						

Tablo 3.15. incelendiğinde gereksinim türlerine göre gruplar arasında en yüksek depresyon puanı kardeşinde işitme yetersizliği olan gruptur. Bu grubun ortalama ve standart sapması (13.66 ± 12)'dir. Depresyon puanı en düşük olan grup ise kardeşi özel yetenek grubunda olan kişilerdir ve bu grubun ortalama ve standart sapması (9.14 ± 53) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin depresyon düzeyleri açısından kardeşlerinin yetersizlik türü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=.219;p>0.05$).

Araştırmanın bir diğer alt amacı olan özel gereksinimli bireylerin gereksinim türünün kardeşlerin duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Buna göre araştırmaya zihinsel yetersizliği

olan yüz yirmi yedi, bedensel yetersizliği olan otuz sekiz, dil konuşma güçlüğü olan on dokuz, otizm spektrum bozukluğu olan seksen dört, öğrenme güçlüğü olan yirmi yedi, birden fazla yetersizliği olan otuz bir, görme yetersizliği olan yirmi beş, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan sekiz, işitme yetersizliği olan otuz, özel yetenekli yedi ve diğer yetersizliğe sahip yirmi yedi özel gereksinimli kişinin kardeşi katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre özel gereksinimli kardeşin yetersizlik türü söz konusu bireylerde duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Duygusal yük ölçek puanı en yüksek olan grup ‘birden fazla yetersizlik’ grubudur. En düşük olan grup ise ‘özel yetenek’ grubu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli bireylerin yetersizlik türlerine göre kardeşlere uygulanan psikolojik sağlamlık ölçeğinde anlamlı farklılık görülmektedir. Psikolojik sağlamlık ölçek puanı en yüksek olan grup ‘dil konuşma güçlüğü’ grubu iken en düşük grup ise ‘özel yetenek’ grubudur. Yine yetersizlik türlerine göre depresyon ölçeğinde de anlamlı farklılık görülmektedir. İşitme yetersizliğine sahip kardeşleri olan katılımcıların aldıkları puanın yüksek olduğu, özel yetenekli kardeşlere sahip katılımcıların aldıkları puanların düşük olduğu görülmektedir. Bu bulgu literatürle uyumlu değildir (Yetiş, 2023; Dirisağlık, 2023; Atalan, 2022; Civelekoğlu, 2018; Özbek, 2018; Yıldırım, 2018). Araştırmanın sonucuna uyumlu olarak Dirisağlık’ın (2023)’te özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin umutsuzluk düzeyleri, psikolojik sağlamlıkları ve baş etme stratejileri üzerine yaptığı araştırmasında, yetersizlik türünün umutsuzluk düzeyi ve psikolojik sağlamlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ancak başka bir çalışmada (Özbek, 2018) özel gereksinimli çocuğa sahip anneler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin psikolojik dayanıklılık ve depresyon düzeylerinin yetersizlik türlerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna benzer şekilde Yaman’ın (2019)’da özel gereksinimli kardeşe sahip olan ve özel gereksinimli kardeşe sahip olmayan bireylerde yaşam memnuniyeti ve benlik saygısını incelediği araştırmasında yetersizlik türlerinin etkisini incelemiş ancak yetersizlik türünün kardeşlerin yaşam memnuniyetlerine ve benlik saygılarına etki etmediği yönünde bulgulara ulaştığı görülmüştür. Atalan’ın (2022) özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin psikolojik yardım alma tutumlarının psikolojik sağlamlık ve eş desteği üzerine yaptığı araştırmasında, yetersizlik türünün psikolojik sağlamlık üzerinde anlamlı düzeyde etkisinin olmadığını göstermiştir. Alan yazında, otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların annelerinde depresyon düzeyinin yüksek olduğu ifade edilmektedir (Yetiş, 2023; Yıldırım, 2018). Bu

araştırmada ise otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin kardeşlerinin depresyon puanları diğer gruplara göre yüksek değildir. Bunun sebebinin çalışma grubunun özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Literatürde yapılan bir diğer araştırma ise Civelekoğlu'nun (2018) zihinsel veya bedensel yetersizliği olan kardeşe sahip olan 8-17 yaş aralığındaki bireylerin, depresyon düzeylerini incelediği çalışmasında yetersizlik türünün depresyon düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Mevcut araştırma ile önceki araştırmaların bulgularındaki farklılığın nedeni çalışma grubunun farklılığından kaynaklanmış olabileceği gibi aynı anda birçok yetersizlik türüne sahip bireylerin kardeşlerinin çalışmaya dahil edilmesinden ve yetersizlik türleri arasında eşit dağılımın sağlanamamasından kaynaklanabileceği de düşünülmektedir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkilere ait yapılan regresyon analizi incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.16.'de sunulmuştur.

3.16. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	B Standart Hata		Beta	T	R ²	P
Sabit	32.9	.977		20.20		
Duygusal Yük	.344	.025	.399	13.52	.158	000*

R = .33, R² = .11, F = 51.13, p < .000 Bağımlı Değişken: Depresyon

Tablo 3.16. incelendiğinde duygusal yük değişkeninin depresyonu yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre duygusal yük ile depresyon arasında pozitif yönde bir korelasyon (r = .33) vardır. Buna göre duygusal yükün depresyonu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. (R² = .16, F = 51.13, p < .000). Duygusal yük depresyona ilişkin toplam varyansın yaklaşık olarak % 11'ini açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan duygusal yük değişkenindeki bir birimlik artışın bağımlı değişken olan depresyon puanlarında 34'lük bir artışa neden olduğu görülmektedir.

Araştırmada yapılan basit regresyon analizinde duygusal yük ile depresyon arasında pozitif yönde bir korelasyon bulunmuştur. Buna göre duygusal yükün depresyonu

pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan duygusal yük değişkenindeki bir birimlik artışın bağımlı değişken olan depresyon puanlarında artışa neden olduğu görülmektedir. Sonuç olarak araştırmada duygusal yükün depresyonu orta düzeyde pozitif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Yani duygusal yükteki pozitif artış depresyonu da tetiklemektedir. Duygusal zorluklar ve stres doğal olarak depresyonu beraberinde getirebilmektedir. Bu bulgu literatürle uyumludur (Atılğan, 2018; Bal, 2018; Bayar, 2023; Göçtü, 2014; Kal, 2020). Buna göre özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde kardeşleriyle ilgili gelişen suçluluk ve utanç duygularına eşlik eden bir depresyon durumu tespit edilmiştir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkilere ait yapılan regresyon analizi Tablo 3.17.'te verilmiştir.

3.17. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Puanlarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	B Standart Hata	Beta	T	R ²	P
Sabit	.523	.816	.164		
Duygusal yük	-.058	.017	-.170	-.544	.158 000*

R = .17, R² = .15,8, F = 12.54, p < .000 Bağımlı Değişken: Psikolojik Sağlamlık
Tablo 3.17. incelendiğinde duygusal yük değişkeninin psikolojik sağlamlık değişkeni yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Duygusal yükün psikolojik sağlamlığı negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır (R = .17, R² = .15,8, F = 12.54, p < .000). Elde edilen bu sonuçlara göre duygusal yük ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönde bir korelasyon (r = -.17) vardır. Duygusal yük, psikolojik sağlamlığa ilişkin toplam varyansın yaklaşık olarak % 3'ünü açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan duygusal yük değişkenindeki bir birimlik artışın bağımlı değişken olan psikolojik sağlamlık puanlarında 0.6'lık bir artışa neden olduğu görülmektedir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yükleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında negatif yönde zayıf anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Duygusal yük ile depresyon düzeyleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yapılan basit regresyon analizinde duygusal yük ile psikolojik sağamlık arasında negatif yönde zayıf ilişki bulunmuştur. Duygusal yükün psikolojik sağamlığı negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan duygusal yük değişkenindeki bir birimlik artışın bağımlı değişken olan psikolojik sağamlık puanlarında artışa neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli bireye sahip kardeşlerin gündelik hayatta akranlarına göre duygusal yükleri daha fazladır. Bu durum onların psikolojik sağamlık düzeylerini de etkilemekte kardeşlerinin özel gereksinim durumu hem getirdiğı sorumluluk hem de toplum önündeki sosyal roller bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde gözlemlenen psikolojik sağamlık düzeyi, bu bireylerin karşılaştıkları zorluklara rağmen pozitif adaptasyon ve esneklik gösterme yeteneği ile ölçölür. Korkmaz (2017) araştırmasında, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin psikolojik sağamlık geliştirmedeki başarısının, sağlıklı aile iletişimi, sosyal destek sistemleri ve pozitif ebeveyn tutumları ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Bu faktörler, bireyin zorluklar karşısında dayanıklılığını artırmakta ve adaptasyon sürecini kolaylaştırmaktadır. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin psikolojik sağamlılığını artırmada aile içi destek ve eğitim programlarının önemini vurgulamaktadır. Bu tür programlar, aile üyelerine stres yönetimi teknikleri, duygusal ifade yolları ve kriz anında başa çıkma stratejileri sunarak, aile bireylerinin psikolojik sağamlılığını pekiştirebilir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. SONUÇ

Bu araştırmanın amacı, özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal yük, psikolojik sağlamlık ile depresyon düzeyi arasındaki ilişki ve demografik değişkenlerin etkisini incelemektir. Araştırmaya katılan özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin cinsiyeti, eğitim düzeyi, kardeşlerinin cinsiyeti, kardeşleriyle kendileri arasındaki yaş farkı ve kardeşlerinin yetersizlik türü duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyleri üzerinde etkisinin olabileceği düşünüldüğü için bu demografik değişkenler ele alınarak incelenmiş ve bulgular bu bölümde yorumlanmıştır. Ayrıca araştırmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki diğer çalışmalarla ilişkilendirilerek incelenmiştir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür;

1. Araştırmaya katılan bireylerin Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği ile cinsiyet değişkenleri arasında erkek olan bireylerde anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre “Psikolojik Sağlamlık” ve “Beck Depresyon Ölçeği” ölçekleri ile cinsiyet değişkeni arasında herhangi bir farklılık tespit edilememiştir.
2. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük, psikolojik sağlamlık ve depresyon düzeyi yaş farkı değişkeninden etkilenmemektedir.
3. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin depresyon düzeyi eğitim durumu değişkeninden etkilenmekte; psikolojik sağlamlık ve duygusal yük düzeyi etkilenmemektedir.
4. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük ve depresyon düzeyleri gereksinim türü değişkeninden etkilenmekte; psikolojik sağlamlık düzeyi etkilenmemektedir.
5. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, psikolojik sağlamlıklarını düşük negatif düzeyde etkilemektedir. Yani özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin stresli olaylar veya zorluklar karşısında yaşadıkları duygusal stres ve yorgunluk, söz konusu bireylerin direnç gösterme ve başa çıkma kapasitelerini olumsuz yönde etkilemektedir.
6. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, depresyonlarını orta pozitif düzeyde etkilemektedir. Bu sonuca göre, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin stresli olaylar veya zorluklar karşısında yaşadıkları duygusal

stres ve yorgunluk, söz konusu bireylerin motivasyonunun ve yaşamdan aldıkları zevkin düşmesini artırıcı yönde etkilemiştir denilebilir.

Araştırmanın temel amacı olan özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük, depresyon ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına dair yapılan bulgular incelendiğinde alan yazın ile uyumlu olarak duygusal yük ile depresyon düzeyleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin duygusal yük puanları arttıkça depresyon puanlarının da artacağı söylenebilir. Literatürde özel gereksinimli kardeşi olan bireylerle yapılan araştırmanın sonuçları bu araştırma sonucu ile uyumludur. Göçtü'nün (2014), özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerin suçluluk, utanç ve depresyon düzeylerinin incelendiği çalışmada, suçluluk, utanç ile depresyon düzeyleri arasında anlamlı ilişki olduğunu ifade etmiştir. Buna göre özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde kardeşleriyle ilgili gelişen suçluluk ve utanç duyguları ile depresyon arasında pozitif yönlü ilişki görülmektedir. Utanç ve suçluluk duygusu azalırken depresyon puanı da azalmaktadır ya da tam tersi utanç ve suçluluk duygusu artarken depresyon puanı da artmaktadır. Araştırma da özel gereksinime sahip bireylerin kardeşlerinin duygusal yük düzeyleri ile depresyon puanları arasında anlamlı ilişki araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Kuru-Akçeken'in (2024) yaptığı çalışmada da, özel gereksinimli çocuğu olan babalara yönelik çalışmada, babaların depresyon düzeyleri ile çocuklarının bakımına katılımları arasında negatif bir ilişkinin olduğunu bulgusuna ulaşılmıştır. Özel gereksinimli çocuğu olan babaların genel duygusal durumunun, motivasyonunun ve yaşamdan alınan zevkin düşmesiyle beraber özel gereksinimli çocuklarının kişisel bakımlarına ve motivasyon düzeylerine olumlu katkılarının olmadığı ve bu sorumluluklarını aksattıkları bulgulanmıştır.

Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde psikolojik sağlamlık ile duygusal yük arasındaki ilişki incelendiğinde ise zayıf negatif yönde ilişki olduğu bulgulanmıştır. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde duygusal yük puanı attıkça psikolojik sağlamlık puanının azaldığı görülmektedir. Kayacan (2024) yılında, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik dayanıklılıkları, depresyon düzeyleri ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumlarını incelenmiştir. Ebeveynlerin depresyon düzeyleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasında negatif orta düzeyde, ebeveynlerin depresyon düzeyleri ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları arasında ise negatif zayıf düzeyde ilişki bulunmuştur. Duygusal yük düzeyinin depresyon düzeyine olumlu etkide bulunuyor olmasından hareketle Kayacan'ın bulguları çalışmayla uyumludur.

Benzer bir araştırmada, Ayvalı (2024) yılında özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerde algılanan stres ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aile yılmazlığı ve öz-şefkatin etkisini incelemiştir. Araştırmasında ebeveynlerin aile yılmazlıkları ve öz-şefkatleri arttıkça stres seviyelerinin azalma eğiliminde olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Araştırma da ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarının birçok değişkene bağlı olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca ebeveynin özel gereksinimli çocuğu kabul düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyinin de bu doğrultuda arttığı ifade edilmiştir. Literatürde bir başka çalışma Salık (2023) tarafından hem özel gereksinimli kardeşi olan bireylerle hem de ebeveynleriyle yapılmış, özel gereksinimli kardeşe sahip sekiz-on iki yaş arası tipik gelişim gösteren çocuklar ile annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkileri ölçek kullanılarak ve anneyle kardeşlere resim çizdirerek incelenmiştir. Anne ve kardeşlerden ev ortamını özel gereksinimli bireyin de dahil olacağı şekilde çizmeleri istenmiştir. Araştırmada demografik değişkenlere; annenin yaşı, evdeki çocuk sayısı, özel gereksinimli çocuğun ve kardeşinin cinsiyeti ve yaşına yer verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda özel gereksinimli çocuk ile annenin kurduğu iletişimin kardeş davranışı üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olduğu, çizilen resimlerde özel gereksinimli çocuğun mutsuz olduğu kardeşinin mutlu olarak çizildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca annenin depresyon düzeyinin kardeşin depresyon düzeyini pozitif etkilediği görölmüştür. Bu sonuçlar yapılan araştırmada depresyon düzeyi ile duygusal yük arasında pozitif yönlü etkiyle örtüşmektedir. Literatürde yer alan bir diğer araştırmada Akdoğan'ın (2021) otizm spektrum bozukluğu tanısı almış bireylerin sağlıklı kardeşlerinin benlik saygısı ve suçluluk-utanç düzeylerinin incelendiği araştırmada benlik saygısı yüksek olan bireylerin suçluluk-utanç düzeylerinin daha düşük olduğu ve kardeşi kabullenme düzeylerinin bu bulguyla doğru benzer olduğu bulunmuştur. Araştırmada benlik saygısı değişkeninin suçluluk utanç durumuna doğrudan etki ettiği görölmektedir. Benlik saygısına yönelik pozitif yönlü bir etki, yaşanılan suçluluk utanç durumlarını azalttığı göz önüne alınırsa bu çalışmanın sonuçları olağandır. Nitekim benlik saygısı olumsuz durumlarla mücadele etmeyi gerektirdiği gibi olumsuz duygu durumlarını da minimize eder. Araştırmada kardeşlerin benlik saygısı parametresi göz önünde tutulmamış özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin duygusal yük, psikolojik sağlamlık ile depresyon düzeyi arasındaki ilişkiyi ve demografik değişkenlerin etkisi incelenmiştir. Önay'ın (2023) serebral palsili kardeşe sahip olan çocukların depresyon/anksiyete düzeyleri ve kardeş ilişkileri üzerine yaptığı araştırmada, serebral palsy tanısı olan çocukların kardeşlerinde

depresyon ve anksiyete görülme düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada özel gereksinimli kardeşi olan bireyin, daha empatik ve anlayışlı davranışlar sergilediği gözlemlenmiştir (Önay, 2023). Bu araştırmadan hareketle özel gereksinimli bireye kardeş olmanın kişinin ruh durumu psikolojik dengesi ve çevreyle ilişkileri gibi birçok değişkeni etkilediği görülmektedir. Bu bakımdan araştırma kapsamındaki özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireylerdeki psikolojik sağlamlık sonuçlarını destekler niteliktedir.

Özel gereksinimli kardeşlerin yaşadıkları duyguları yansıtan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu araştırmalardan biri olan Yokuş-Yılmaz'ın (2019) araştırması, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeşlerinin yaşadığı deneyimleri ele almaktadır ve bu kardeşlerin duygusal yüklerinin anlaşılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Literatürde bununla birlikte, kardeşlerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarının farkında olmanın, aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkıda bulunacağı belirtilmektedir (Atalan, 2022; Boztaş, 2023; Fırat., 2022; Karagül, 2023; Önay, 2023; Sezer, 2023; Yaman, 2019). Araştırmada özel gereksinimli bireye sahip kardeşlerin yaş itibarıyla yetişkin olmamış bireylerin psikolojik yüklerinin daha yüksek olduğu bulgusuyla birlikte değerlendirildiğinde kardeşlerin aile içi duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasının önemi araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Araştırmaya konu olan yaş aralığındaki bireylerin psikolojik yükleri ebeveynlerinin sağlıklı ilişkiler kurmasıyla azalacağı düşünülmektedir.

Kardeşler açısından özellikle özel gereksinimli kardeşe sahip olan bireyler, genç yaşta önemli sorumluluklar üstlenebilirler. Bu durum, onların sosyal yaşamlarını ve eğitim olanaklarını sınırlayabilir. Angın (2015) ve Arıkan-Çolak (2019) tarafından yapılan çalışmalar, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin, kardeşlerine duydukları sevgi ve bağlılıkla birlikte, zaman zaman aşırı yük altında olduklarını ve bu durumun onların psikolojik sağlamlıklarını zorladığını ortaya koymaktadır. Anne-babanın sosyal ortamlarda özel gereksinimli çocukla var olmaları kardeşe de cesaret verebilir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hassas nokta ise baskıcı ve zorlayıcı bir tutum sergilemekten uzak durmaktır (Can, 2022; Doğan, 2019; Hür, 2016; Ülgüt, 2019). Araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, psikolojik sağlamlıklarını düşük negatif etkisine dair elde edilen bulguyla birlikte değerlendirildiğinde uyumludur. Özellikle ebeveyn tutumu söz konusu negatif etkinin düzeyini belirleyen önemli bir etmendir. Özel gereksinimli birey ile kardeşi arasındaki

yaş farkının fazla olması ilerleyen zamanlarda bakım verme ihtimalindeki sorumluluğu artıracığı, bu yönde tutum geliştireceği, gibi gündemleri beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda anne- babanın yaşının büyük olması, özel gereksinimli çocuğa yetişememenin verdiği huzursuzluk, kaygılı tutum geliştirmelerine sebebiyet verebilmektedir. Ebeveynlerin bu durumlarından dolayı, özel gereksinimli çocuğun kardeşi tarafından kabullenilerek onunla ilgili görev alması için ebeveynin ılımlı yaklaşımının önemi vurgulanmaktadır (Bostan, 2023; Çetintaş, 2022; Elumar, 2021; Taşçı- Karalı, 2017). Literatürün aksine araştırmada yaş değişkeninin özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, psikolojik sağlamlıkları ve depresyon düzeyleri üzerinde önemli bir fark yaratmadığı bulgulanmıştır. Bunun sebebi araştırma çalışma grubunun dar bir aralıkta tutulması olabilir. Duygusal yük, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerde anksiyete, depresyon ve stres gibi psikolojik sorunlara yol açabilir. Akoğlu (2022) tarafından yapılan bir araştırma, bu bireylerin yüksek düzeyde psikolojik stres yaşadığını ve bu durumun uzun vadede onların genel sağlıklarını olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Özellikle ergenlik döneminde, bu durum kendini aile içi çatışmalar ve akademik sorunlar olarak gösterebilir. Araştırma sonuçları da benzer bir sonuç ortaya koymaktadır. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük düzeyleri, depresyonlarını orta pozitif düzeyde etkilemektedir. Duygusal yük depresyon oluşumunda doğrudan etki sahibidir.

Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde depresyon düzeyleri, genel popülasyona göre daha yüksek olabilir. Bu durum, karşılaşılan zorlukların ve sürekli stresin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Özel gereksinimli bir kardeşin bakımı genellikle aile içinde ek yükler oluşturur ve bu da sağlıklı kardeşlerde duygusal ve psikolojik zorluklara yol açabilmektedir. Türkoğlu (2023) tarafından yapılan bir araştırmada, özel gereksinimli bir kardeşe sahip bireylerin, yüksek bakım sorumlulukları nedeniyle daha fazla stres ve yorgunluk yaşadıklarını ve bu durumun depresyon riskini artırdığını belirtmiştir. Ayrıca, bu bireyler genellikle sosyal izolasyon yaşayabilir ve bu durum depresif duyguları tetiklemekte etkili olmaktadır (Kuru-Akçeken, 2024). Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olan bireylerde gözlemlenen psikolojik sağlamlık düzeyi, bu bireylerin karşılaştıkları zorluklara rağmen pozitif adaptasyon ve esneklik gösterme yeteneği ile ölçülür. Korkmaz (2017) araştırmasında, özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin psikolojik sağlamlık geliştirmedeki başarısının, sağlıklı aile iletişimi, sosyal destek sistemleri ve pozitif ebeveyn tutumları ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Bu faktörler, bireyin

zorluklar karşısında dayanıklılığını artırmakta ve adaptasyon sürecini kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet değişkeninden Duygusal Yük Ölçeğinden aldıkları puanların, erkek bireylerde anlamlı farklılık olduğu ancak psikolojik sağlık ve depresyon ölçeklerinden aldıkları puanlarda farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum literatürden farklı olarak bulunmuştur. Literatürde psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri üzerine yapılan araştırmalarda kadın bireyleri duygu durumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada yaş farkı değişkeninin özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyini ne ölçüde etki ettiği sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırmada yaş farkı değişkeni ölçekler üzerinde anlamlı sonuç oluşturmadığı görülmektedir. Literatüre bakıldığında yaş farkı değişkenini baz alarak yapılan çalışmalara rastlanmaması araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin depresyon düzeyi eğitim durumu değişkeninden etkilenirken, psikolojik sağlık ve duygusal yük düzeyi etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Duygusal Yük Ölçeğinde eğitim durumunda ilkokul grubunun depresyon düzeyinin yüksek olduğu ancak lise düzeyindeki bireylerin depresyon düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi düşük olan bireylerin yaşadıkları güçlüklerle nasıl mücadele edeceklerini bilemedikleri, dolayısıyla depresyon eşiklerinin daha düşük olduğu düşünülmektedir. Lise düzeyindeki bireylerin depresyon düzeylerinin düşük olması ise ergenlik döneminin getirdiği kendine ve sosyal ortama yönelimin daha yüksek olduğu bir dönem olmasından kaynaklanacağı düşünülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırma sonuçlarıyla benzer sonuçlara rastlanmaktadır. Araştırma sonuçlarında özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin duygusal yük ve depresyon düzeyleri gereksinim türü değişkeninden etkilendiği ancak psikolojik sağlık düzeyini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Duygusal Yük Ölçeğinden en yüksek puanı alan grup kardeşleri birden fazla yetersizliğe sahip olan, en düşük puanı olan grup ise kardeşleri özel yetenekli olan grup olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin, gereksinim türündeki güçlüğü ve gereksinim çokluğunu kendisinde duygusal yük olarak gördüğü düşünülmektedir. Depresyon Ölçeği puanlarına bakıldığında gereksinim türlerine göre gruplar arasında en yüksek depresyon puanı kardeşinde işitme yetersizliği olan, en düşük puanı ise kardeşi özel yetenek grubunda olan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre işitme yetersizliği olan

bireylerin kendilerinin ifade etmekte güçlük yaşadıkları ve bu durumunda duygu dünyalarında olumsuz etkiler bıraktığı ve depresyona sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Yapılan literatür taraması sonucunda araştırma sonuçlarıyla benzer sonuçlar içeren çalışmalar olduğu görülmektedir.

4.2. ÖNERİLER

Literatürde yapılan araştırmalar göz önünde bulundurularak, uygulamaya yönelik ve ileriki araştırmalara yönelik önerilere bu bölümde yer verilmiştir.

Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Kardeşlerin belli periyotlarda psikososyal destek almaları ve süreç boyunca takip edilip desteklenmeleri önerilmektedir.
2. Özel gereksinimli bireylerin ailelerine ve kardeşlere yönelik eğitimlere yer verilmesi, eğitimlerin yaygınlaştırılması önerilmektedir.
3. Kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle etkin vakit geçirebilecekleri nitelikli sosyal ortamların oluşmasını sağlayacak eğitim programlarına yer verilmesi ve kardeşlerinin aktif olarak dahil olmaları için motive edilmeleri önerilmektedir.

İleriki Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Bu araştırma çalışma grubu Adana'nın Seyhan ilçesinde bulunan özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinden oluşturulmuştur. İleri ki araştırmalar için araştırmanın çalışma grubu genişleterek Türkiye geneli baz alınarak araştırma yapılması önerilmektedir.
2. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda çalışma grubunun yaş gruplandırılması çocuk, ergen ve yetişkin şeklinde yapılması önerilmektedir.
3. Araştırma, belirli bir yetersizlik türü gözetilmeksizin özel gereksinimi bulunan bütün kardeş grupları baz alınarak yapılmıştır. Ancak ileriki araştırmalarda bir ya da iki yetersizlik türüne sahip, özel gereksinimli bireylerin kardeşleri baz alınarak daha derinlikli bir araştırma yapılması önerilir.
4. Araştırma sürecinde baz alınan ailelerin ekonomik düzeyleri ön planda tutulmamıştır. İleriki araştırmalarda ailelerin gelir düzeylerinin duygusal yük üzerinde etkisinin de araştırması önerilmektedir.
5. Bu araştırmanın veri toplama süreci çevrimiçi ve yüz yüze ortamda gerçekleşmiştir, ileriki araştırmalarda görüşmelerin yüz yüze yapılması, okul, rehabilitasyon merkezi ve ev gibi ortamlarda bireylerin birebir deneyimlerinin

incelenmesi ile daha kapsamlı ve konuyla ilgili derin bilgilere ulaşılması önerilmektedir.

6. Yapılan araştırmada kardeşlerin duygusal durumlarının analizi tarama yöntemi ile yapılmıştır. Gerçekleştirilecek olan ileriki araştırmalarda kardeşlerin duygusal durumlarının analizi için boyamsal, nitel ya da karma desen gibi farklı yöntemler kullanılarak yapılması önerilmektedir.

7. Devlet ve kamu kuruluşların da yapılan aile eğitim programlarına kardeşlerde dahil edilerek, yaşanan duygusal ve psikolojik hassasiyetin boyutunu en aza indirgeyebilmek için bireysel danışmanlıklar ve psikoterapi süreçlerinin sağlanması önerilmektedir.

8. Yetersizlik türüne göre yapılabilecek bir şey varsa (bakım, eğitim, tedavi, spor, egzersiz) özel gereksinimli bireylerin kardeşlerinin de dahil edilmesi önerilmektedir.

9. Mevcut durumda özel gereksinimli kardeşine dair aldığı yük (bakım, eğitim, tedavi, spor, egzersiz) fazla ise bunun azaltılması önerilmektedir.

1.KAYNAKÇA

- Açıkgöz, S. C. (2019), Depresyon, Panik Bozukluk ve Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Psikolojik Sağlamlık/Dayanıklılık ile İlişkisi, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Özlem Mestçioğlu Gökmoğol).
- Akdoğan, M, S. (2021), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Bireylerin Sağlıklı Kardeşlerinin Benlik Saygısı ve Suçluluk-Utanç Düzeylerinin Kardeşi Kabullenme Üzerindeki Etkinin İncelenmesi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muazzez Merve Avcıoğlu).
- Akkaya, Ç. (2021), Otizmlili Çocukların Annelerinde Ebeveyn Rolüne İlişkin Kendilik Algısı, Sosyal Destek ve Depresif Belirtiler, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Semra Karaca).
- Akoğlu, B. (2022), Özel Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerde Psikolojik Sağlamlık Üzerine Sistematiik Bir Derleme. *Mutluluk ve İyi Oluş Dergisi*, 7(13), 47-56. <https://doi.org/10.32739/usmut.2022.7.13.11>
- Aktürk, Z., Dağdeviren, N., Türe, M., ve Tuğlu, C. (2005), Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama Ölçeği'nin Türkçe Çeviriminin Geçerlik ve Güvenirliğı. *Türkiye Aile Hekimliğı Dergisi*, 9(3), 117-122.
- Alagözoğlu, E. (2016), Otizm Spektrum Bozukluğundan Etkilenmiş Kardeşi Olan Bireylerin Aileleri ile İlgili Duygu ve Düşünceleri, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Prof. Dr. E. Sema Batu ; Dr. Öğr. Üyesi Ali Ersoy).
- Amerikan Psikiyatri Birliğı (American Psychiatric Association)(2013). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (5. Baskı) [Diagnostic and Statistical Manual Of Mental Disorders] (E. Köroğlu, Çev. Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliğı.
- Angın, E. (2015), Otizm ve Özgöl Öğrenme Güçlüğü Tanısı Almış Çocukların Sağlıklı Kardeşlerinin Psikolojik Uyum, Kardeş İlişkileri ve Algıladıkları Anne Kabul-Reddi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Prof. Dr. Gülsen Erden).
- Arıcı, S. (2021), Özel Gereksinimi Olan Kardeşe Sahip Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Kardeş İlişkileri ve Sosyal Uyum Becerileri, Lefke Avrupa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs, (Danışman: Prof. Dr. Ayşegöl Ataman).

Arıcı, T. Y. (2022), Özel Gereksinimli Çocuklara Sahip Anne-Babaların Depresyon ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Sevda Asqarova).

Arıkan, B. E. (2012), Duygusal Yük Taşıyan Uyarıcıların Tanınmasında Uyarılmışlık ve Öncelikli Birleştirme Süreçlerinin Karşılaştırılması, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Levent Şenyüz).

Arıkan-Çolak, D. (2019), Özel Gereksinimli ve Sağlıklı Kardeşe Sahip Bireylerde Ebeveynleşme Olgusu ile İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Müjgan İnözü).

Armahan, S. (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Kardeş İlişkilerinin İncelenmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne, (Danışman: Prof. Dr. Emine Ahmetoğlu).

Arslan, S., ve Diken, Ö. (2020), Examination Of Interactional Behaviours Between Turkish Fathers and Their Children With Autism Spectrum Disorder. *International Journal Of Early Childhood Special Education*, 12(1), 1-19. <https://doi.org/10.20489/intjecse.702082>

Atalan, G. (2022), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Psikolojik Yardım Alma Tutumlarının Psikolojik Sağlamlık ve Eş Desteği ile İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Zekavet Kabasakal).

Atalan, G., ve Kabasakal H. Z. (2022), Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Ebeveynlerde Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum, Psikolojik Sağlamlık ve Eş Desteği İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 173-187. <https://doi.org/10.17755/esosder.1128023>

Atalay-Göv, S. (2023), Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Psikolojik Sağlamlık ve Sosyal Uyum Beceri Düzeylerinin İncelenmesi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Öğülmüş).

Ateş, T. (2019), Bakıma Muhtaç Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezlerinde Çalışan Bakım Verenlerin (Bakıcı Personelin) Bakım Veren Yükünü Etkileyen

- Etmenler, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Prof. Dr. Vedat Işıkhhan).
- Atılğan, S. (2018), Otizmlı Çocuğa Sahip Anneler ile Normal Gelişimli Çocuk Annelerinin Depresyon Düzeyleri ve Depresyonla Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şahide Güliz Kolburan).
- Avieli, H., Band-Winterstein, T., Araten Bergman, T. (2019). Sibling Relationships Over The Life Course: Growing up with a disability. *Qualitative Health Research*, 29(12), 1739–1750. <https://doi.org/10.1177/1049732319837228>
- Aydın, A. (2023), Özel Gereksinimli Çocukların Sağlık Kurul Raporu (Çözger) Alım Sürecinin İncelenmesi, Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Turgay Altunalan).
- Ayvalı, H. (2024), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerde Algılanan Stres İle Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Aile Yılmazlığı ve Öz-Şefkatin Çoklu Aracılık Rolü. Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Prof. Dr. Baki Duy).
- Bal, F. (2018), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Kişilik Özellikleri ile Stres, Empati ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nevin Kılıç).
- Bayar, S. (2023), Çocuklardaki Engel Durumlarının Anne ve Babalardaki Depresyon Durumuna Etkileri, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Demet Bıçkı).
- Baykul, Y. (2010). Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması (2.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Beck A. T., Steer R. A., and Brown G. K., (2000). Manual For The Beck Depression Inventory-Fast Screen for Medical Patients. San Antonio, TX: Psychological APA PsycTests, Corporation.<https://doi.org/10.1037/t14984-000>.
- Beck, A. T., Guth, D., Steer, R. A., and Ball, R. (1997). Screening For Major Depression Disorders İn Medical İnpatients With The Beck Depression Inventory For Primary Care. *Behaviour Research and Therapy*, 35(8), 785–791. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00025-9](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00025-9)

- Bekçi, E. (2021), Otizmlı Kardeşi Olan ve Olmayan Ergen Gruplarının Duygu Düzenleme ve Aleksitimik Özellikleri, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Balcıoğlu).
- Birinci-Toson, Y. (2022), Özel gereksinimli Kardeşi Olmak: Mardin Örneği, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mardin, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adnan Çetin).
- Boccio, C. M., and Beaver, K. M. (2019), Further Examining The Potential Association Between Birth Order The Personality: Null Results From A National Sample Of American Siblings. *Personality and Individual Differences*. 139,125-131. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.11.017>
- Bora, S. (2021), Otizmlı ve Down Sendromlu Çocuğu Olan Ailelerde Sosyal Destek Algısı ve Aile İşlevselliğinin Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Oya Özkardaş).
- Bostan, A. D. (2023), Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Bireylerin Ebeveynleşme Olgusu Açısından İncelenmesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hakan Duman).
- Boztaş, Z. (2023), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşam Doyumu, Sosyal Karşılaştırma ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Faruk Tutkun).
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz Ş., ve Demirel F. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (22. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Caldin, R. ve Cinotti, A. (2016), Living With Disability: Taking Care Of Siblings. *Ricerche Di Pedagogia E Didattica – Journal Of Theories and Research In Education*. 11(3), 1-17. <https://doi.org/10.6092/İssn.1970-2221/6442>
- Can, E. (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Almış Çocukların Annelerinde Depresyon, Psikolojik Yardım Alma Tutumları ve Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aman Sado Elemo).
- Cavkaytar, A. (Ed.), Özen, A., Ataman, A., Batu, E., Acarlar, F., Günel, K., Gökdere, M. Doğru, S. Y., Gürgür, H., Akçin, N., Aslan, Y. G., Arslantekin, B. A., Sola, C., Uysal, H., Sönmez, N., Özokçu, O., Gümüş, S. S. ve Çuhadar, S. (2018). *Özel Eğitim*. Vize Akademi.

- Cavkaytar, A., Ardiç, A., Özbey, F., Sönmez, M., Özdemir, O., ve Aksoy, V. (2012). Özel Eğitimde Aile Eğitimi ve Rehberliği. (4. Baskı). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Cavkaytar, A., ve Diken, İ. H. (2007). Özel Eğitime Giriş. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Civelekoğlu, F. R. (2018), Zihinsel veya Bedensel Özel gereksinimli Kardeşe Sahip Olan 8-17 yaş Aralığındaki Bireylerin, Kardeşlerine Karşı Tutumları ile Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Havva Nüket İşiten).
- Çalgıcı-Duran, G. (2024), Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Bakım Verme Yüğü ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Havva Akpınar).
- Çetintaş, F. (2022), Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Ebeveyn ve Kardeşinin, Özel Gereksinimli Çocuğa Karşı İletişim Etkinlikleri ve Davranışlarının İncelenmesi. KTO Karatay Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Prof. Dr. Nurhan Ünüsan).
- Çılgın, Z. (2015), Olumsuz Duygusal Yüğü Taşıyan Uyaranların Eşik Altı ve Eşik Üstü Sunumunun Sigara Kullanıcılarında Nikotin Stroop Testi Performansına Etkileri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Levent Şenyüz).
- Çiftçi, M. (2020), Özel Yetenekli Çocukların Anne-Babalarına Yönelik Geliştirilen Psiko-Eğitim Programının Akılcı Olmayan İnançlar, Psikolojik Sağlamlık ve Ebeveyn Stresi Üzerindeki Etkisi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Şirin).
- Dilekci, E, N. (2023), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Tükenmişlik Düzeyinin Şefkat ve Öz-Şefkat Açısından İncelenmesi, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Seher Akdeniz).
- Dirisağlık, N. E. (2023), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Umutsuzluk Düzeyleri ile Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkide Baş Etme Stratejileri Aracı Rolünün İncelenmesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hakan Duman).
- Doğan, A. (2019), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocukların ve Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşlerinde Aleksitimi, Ruminasyon Düzeyi ve Algılanan

- Ebeveyn Tutumunun Karşılaştırılması. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ezel Avcı).
- Doğan, M. (2015), Yetersizliği Olan Çocuklar, Aile ve Aile Eğitimi: Kavramsal ve Uygulamaya Dönük Gelişmeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı), 111-127. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2015.15.0-5000128646>
- Doğan, T. (2015), Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Araştırması. *The Journal Of Happiness & Well-Being (Mutluluk Ve Refah Dergisi)*, Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi, 3(1), 93-102.
- Dönmez, E. (2019), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylerin Yetişkin Kardeşlerinin Yaşam Deneyimleri. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Doç. Dr. Serhat Odluyurt).
- Efe, F. (2023), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Çocukların Ebeveynlerinin İçselleştirilmiş Damgalanma Algısının; Depresyon, Anksiyete ve Aile İşlevselliğine olan Etkilerinin Araştırılması, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıpta Uzmanlık Tezi, Adana, (Danışman: Uzman Hüseyin Aksoy).
- Ekinci, Ö. N. (2022), Otizmlili Çocuğu Olan Aileler ile Normal Gelişim Gösteren Çocuğu Olan Ailelerin Anksiyete ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Bakımından Karşılaştırmalı İncelemesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Maçkalı).
- Ekşi, H., Yüksel, M. Otrar, M. (2021). Özel Kardeşimle Yaşamak. (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Eldeniz-Çetin, M. (2017), Özel Gereksinimli Bireylerin Tercihlerinin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*. 18(02), 309-328. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.293726>
- Elumar, E. (2021), Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Aile Temalı Resimlerinde Kardeşlik Olgusuna İlişkin Yansımaları, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sunagül Sani Bozkurt).
- Engin, C. (2019), Özel Eğitim Gereksinimi Olan Çocukların Annelerinde Psikolojik İyi Oluşun, Psikolojik Sağlamlık ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Burcu Türk).

- Eripek, S. (2005). *Özel Eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
- Eripek, S., ve Ataman, A. (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş* (S. 153-171). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Fırat, B. (2022), Özgül Öğrenme Güçlüğü veya Zihinsel Özel gereksinimli Tanısı Almış Çocukların Ebeveynlerinde Psikolojik Sağlık Düzeyleri ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şenay Kılınçel).
- Floyd, F. J. Costigan, C. L. Richardson, S. S. (2016), Sibling Relationships In Adolescence and Early Adulthood With People Who Have Intellectual Disability. *American Journal On Intellectual and Developmental Disabilities*, 121(5):383-397. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.5.383>
- Göçtü, N. G. (2014), Farklı Gelişen Çocukların Kardeşleri ve Annelerinin Suçluluk ve Utanç, Depresyon Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Becerilerinin İncelenmesi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pervin Sevdâ Bıkmaz).
- Güler, H. N. (2020), Kardeş Aracılı Sunulan Davranışsal Öğretim Programının Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Sözel Davranış Becerilerini Geliştirmeye Etkisi, Biruni Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Binyamin Birkan).
- Gümüş, E. Ç. (2020), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlere Uygulanan Kabul ve Kararlılık Terapisi Temelli Girişimlerin Psikolojik Sağlık Depresyon Anksiyete Stres Düzeylerine ve Bakım Yüküne Etkisi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya, (Danışman: Prof. Dr. Selma Öncel).
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2018). Soysal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güvenç, S. (2016), Özel gereksinimli Kardeşe Sahip Çocuk ve Ergenlerin Kardeşlerine Yönelik Tutumları ile Ebeveynlerinden Algıladıkları Kabul-Red Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Maltepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Handan Doğan).
- Güzel, O. (2020), Farklı Gelişen Çocukların Kardeşlerine Yönelik Grupla Psikolojik Danışma Programının Kaygı Düzeylerine Etkileri, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Berke Kırıkkanat).

- Hanöz, L. (2022), Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Tipik Gelişim Gösteren Bireylerin Ebeveynleşme Deneyimi, Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Senem Zeytinoğlu Saydam).
- Hür, G. (2016), Özel Gereksinimli Kardeşi Olan Sağlıklı Çocukların Davranışlarının ve Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Şen Celasin).
- İşçi, M. N. (2022), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Yaşamın Anlamını Yordamadaki Rolü. Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İtir Tarı Cömert).
- Kahvecioğlu, K. (2016), Özel Yetenekli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik Sağlamlıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ebadi).
- Kal, B. (2020), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Çocukların Annelerindeki Anksiyete ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Dr. Öğr. Üyesi Sevcan Karakoç Demirkaya).
- Kapucu-Öztürk, C. (2023), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Maneviyat ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Söylev).
- Kara, A. (2019), Zihinsel Özel Gereksinimi Olan Çocuk Annelerinde Psikolojik Sağlamlık ve Baba Katılımı İlişkisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ferdağ Yıldırım).
- Karagül, Y. (2023), Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Annelerinin Depresyon ve Yılmazlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Öngören).
- Karakuş, Ö. ve Kırlioğlu, M. (2019), Özel Gereksinimli Bir Çocuğa Sahip Olmanın Getirdiği Yaşam Deneyimleri: Anneler Üzerinden Nitel Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 96-112.

Kars, S. (2023), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuğa Sahip Ebeveynler için Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Meral Huri).

Kartal, M. Ve Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Kat, B. (2024), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Bireylere Zihin Kuramı Becerilerinin Öğretimi: Bir Meta-Analiz ve Sistemik Derleme Çalışması, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aydan Aydın).

Kayacan, B. (2024), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik Dayanıklılıkları, Depresyon Düzeyleri ve Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hanife Yılmaz Çengel).

Kaymaz, M. (2017), İşitme Kayıplı Bir Çocuk ve İşiten Kardeşinin Çeşitli Bağlamlarda Etkileşimlerinin İncelenmesi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Prof. Dr. Yıldız Uzuner).

Kıvrak, D. (2019), Otizimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerin Kardeşleriyle İlişkilerinde Yaşanan Sorunların ve Geleceğe Yönelik Beklentilerinin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Alev Girli).

Kızılalp, C. (2018), Kardeşi Otizimli Olan ve Olmayan Çocukların Kardeş İlişkileri, Benlik Saygıları ve Stresle Başa Çıkma Yolları, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Handan Doğan).

Koçyiğit, T. (2024), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Mükemmeliyetçilik ve Yaşantısal Kaçınmaları Arasındaki İlişkide Psikolojik Sağlamlığın Rolü, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Betül Çetintulum Huyut).

Konar, M. (2017), Ebeveynin Özel Gereksinimli Çocuğunu Kabul Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Ebeveynin Özel Gereksinimli Çocuğunu Kabulünün İlişkinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, (Danışman: Prof. Özlem Tagay).

Korkmaz, R. (2017), Otizmlı Çocuklara Sahip Annelerin Depresyon ve Aleksitimi Düzeyleri ile Normal Gelişim Gösteren Çocuklara Sahip Annelerin Depresyon ve Aleksitimi Düzeylerinin Karşılaştırılması. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: : Dr. Öğr. Üyesi Fatma Duygu Kaya Yertutanol).

Kuru-Akçeken, S. (2024), Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Babaların Depresyon Düzeyleri ve Baba Katılım Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Nefise Semra Erkan).

Kurumeşe, M. (2021), Zihinsel Özel gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeylerinin ve Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin İncelenmesi- Manavgat İlçesi Örneği, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Prof. Dr. Mehibe Akandere).

Küçükdereli, M. Z. (2022), Otizmlı Çocukların Ebeveynlerinde Depresyon ve Dini Başa Çıkma İlişkisi: Konya Örneği, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akgül).

Kütükçü, N. (2023), Otizmlı Kardeşi Olan ve Olmayan Çocuk ve Ergenlerin Algıladıkları Sosyal Destek ile Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, (Danışman: Prof. Dr. Vesile Yıldız Demirtaş).

Laloğlu, Ş. (2020), Normal Gelişim Gösteren Çocukların Özel Gereksinimli Kardeşlerine Yönelik Davranışlarında Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirme Tutumları ile İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Karakurt).

Lofçalı, A. N. (2019), Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklara Sahip Annelerin Çocukları ile Olan İlişkileri, Depresyon Düzeyleri ve Kişilik Özellikleri, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Kahraman).

Malgaz-Güçlü, D. (2018), Özel gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Kardeş Tutumları ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Osman Tolga Arıcak).

Meyer, D. and Vadasay, P. (2014). Living With A Brother Or Sister With Special Needs: A Book For Sibs. University Of Washington Press.

Mustafaoğlu-Çiçek, N. (2019), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarında Psikolojik Dayanıklılık ve Kardeşlerinde Duygu Düzenleme Becerilerinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Müjgan İnözü ; Prof. Dr. Ferhunde Öktem).

Nazlı, S. (2021). *Aile Danışmanlığı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Önay, G., (2023), Serebral Palsili Kardeşe Sahip Olan Çocukların Depresyon/Anksiyete Düzeyleri ve Kardeş İlişkileri, Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fahri Çelebi).

Özbek, E. (2018), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Anneler ile Engeli Olmayan Çocuğa Sahip Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Depresyon Açısından İncelenmesi. Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, (Danışman: Prof. Dr. Banu Yazgan İnanç).

Özdemir, H. D. ve İnanç, B., (2024), Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerde Duygusal Yük Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Araştırması, 6. Uluslararası Pozitif Psikoloji Kongresi, Sözel Bildiri, Üsküdar Üniversitesi.

Özer, H. (2020), Kaynaştırma Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyleri ile Kardeş İlişkilerinin İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Doç. Dr. Yusuf Ziya Tavl).

Özkal, M. C. (2024), Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Psikolojik Sağlamlıkları, Sosyal Destekleri ve Spora Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkiler, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Karakaya).

Özmen, H. ve Karamustafaoğlu, O., (2019). Eğitimde Araştırma Yöntemleri. (1. Baskı). Pegem Yayıncılık.

Plamondon, A., Bouchard, G., and Lachance-Grzela, M. (2021), Family Dynamics and Young Adults' Well-Being: The Mediating Role Of Sibling Bullying. *Journal Of Interpersonal Violence*, 36(9-10). <https://doi.org/10.1177/0886260518800313>

Rada, H. (2024), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Çocuklarda Etkinlik Çizelgesi ile Oyun Öğretiminin İncelenmesi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, (Danışman: Prof. Dr. Aylin Gürbüz).

Salık, H. (2023), Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar ile Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Prof. Dr. Neriman Aral).

Salihoğlu-Çam, S. (2021), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Çocuk ve Ergenlerin Annelerinin Depresyon, Anksiyete, Bağlanma ve İçselleştirilmiş Damgalanma Algısının Değerlendirilmesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Aydın, (Danışman: Doç. Dr. Sibelnur Avcil).

Sasa, E. (2022), Zihinsel Özel gereksinimli Çocuğu Olan Anne-Babalar ile Normal Gelişim Gösteren Çocuğu Olan Anne-Babalarda Psikolojik Sağlamlık ve Ebeveyn Stresi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Aslan).

Sezer, F. (2023), Etkileşimli Kardeş Eğitim Programının Tipik Gelişim Gösteren Çocuklarla Otizmlili Çocukların Kardeş İlişkilerine Etkisinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, (Danışman: Prof. Dr. Figen Gürsoy).

Sınanmış, N. (2018), Kardeşi Otizmlili Olan ve Olmayan Ergenlerin Kardeş İlişkileri ve Sosyal Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şahide Güliz Kolburan).

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., and Jennifer Bernard, J. (2008), The Brief Resilience Scale: Assessing The Ability To Bounce Back. *International Journal Of Behavioral Medicine*, 15, 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>

Sönmez, V.,G. ve Alacapınar, F. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şahin, F. (2022), Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olan Ebeveyn ile Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmayan Ebeveynlerin Psikolojik Sağlamlık ve Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pınar Arslantürk).

Şahin, T. (2015), Sadece Otistik Çocuğu Olan Annelerin Kaygı ve Depresyon Düzeyi ile Sağlıklı Kardeş / Kardeşlere Sahip ve Otistik Çocuğu Olan Annelerin Kaygı ve Depresyon Oranlarının Karşılaştırılması, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Neslim Güvender Doksat).

Şengül-Erdem, H. (2017), Otizmlı ve Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşlerinin Duygusal, Sosyal ve Davranışsal Özelliklerinin İncelenmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, (Danışman: Prof. Dr. Yeşim Fazlıoğlu).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, Ankara: Roark Reklam ve Matbaa.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2023). Aile Eğitim Rehberi: Ruhsal Duygusal Bozukluğu Olan Çocuklar, Ankara: Roark Reklam ve Matbaa.

Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S., (2007). Using Multivariate İstatistik. (Fifth Edition). Boston:Pearson Education.

Taşçı-Karalı, N. (2017), Özel Gereksinimli Bir Birey Olan Ailelerdeki Ebeveynlerin ve Kardeşlerin Duygu ve Düşünceleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayperi Dikici Sığırtaç).

Tomeny, T. S., Ellis, B. M., Rankin, J. A., Barry, T. D. (2017), Sibling Relationship Quality and Psychosocial Outcomes Among Adult Siblings Of İndividuals With Autism Spectrum Disorder and İndividuals With İntellectual Disability Without Autism. *Research In Developmental Disabilities*. 62: 104-114. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2017.01.008>

Topbaş, M. (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Bakım Verme Yükleri ve Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişki, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yalçın).

Toprak, İ. (2024), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklara Sosyal Becerilerin Öğretiminde Uygun Olan ve Olmayan Davranış Örnekleriyle Öğretimin Etkililiği, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Seray Olçay).

Törin, K. (2022), Özel Gereksinimli Bireye Sahip Olan Ebeveynlerin Depresyon, Kaygı, Stres Belirtileri ve Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki, İstanbul Kent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gizem Akcan).

Travers, H. E., Carlton, M. E., Carter, E. W. (2020), Social Connections Among Siblings With Without İntellectual Disability Or Autism. *Intellectual Developmental Disabilities*, 58(1): 19-33. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-58.1.1>

Tunçel, A. (2017), Çocuklarında Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Annelerin Depresyon, Tükenmişlik ve Umutsuzluk Düzeylerinin Çocuktaki Otizmin Ağrılık Derecesine Göre Karşılaştırılması, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, (Danışman: Prof. Dr. Bengi Semerci).

Türkahmetoğlu, K. (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuk ve Tipik Gelişim Gösteren Kardeşine Yönelik Hazırlanan Kardeş Beceri Destek Eğitimi Programı (KABEP)'nın Etkililiğinin İncelenmesi. Biruni Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Tuba Ceyhun).

Türkahmetoğlu, K. ve Ceyhun, A.T. (2024). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Kardeş Beceri Destek Eğitimi Programı (KABEP)'nin Etkililiği. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (PAÜEFD)*, 61, 1-28. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1281349>

Türkahmetoğlu, K., ve Ceyhun, A. T. (2023). *Özel Gereksinimli Çocuklar İçin Kardeş Beceri Destek Eğitimi Programı (Kabep)*. (1. Baskı). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.

Türkoğlu, Y. (2023), Zihinsel Yetersizliği Olan Çocukların Ebeveynlerinde Bakım Verme Yükü ve İlişkili Etmenlerin Belirlenmesi, Pamukkale Üniversitesi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Denizli, (Danışman: Doç. Dr. Gülşen Ünlü).

Uygur, D. (2019), Yaygın Gelişimsel Bozukluğu Olan Kardeşe Sahip Ergenlerin Kardeş İlişkileri, Sorumluluk Algı Düzeyleri ve Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Engin Eker).

Ülgüt, Ö. (2019), Otizmlili ve Normal Çocukların Ana Babalarında Benlik Algısı Evlilik Uyumu ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Aslan).

Üstündağ, N. (2024), Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Çalışanlarında Empati ve Sempatinin Merhamet Yorgunluğu Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sağlamlık ve Duyarlılığın Aracı Rollerinin İncelenmesi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce, (Dr. Öğr. Üyesi Abdi Güngör).

Walton, K. M., Ingersoll, B. R. (2015), Psychosocial Adjustment and Sibling Relationships İn Siblings Of Children With Autism Spectrum Disorder: Risk and Protective Factors. *Journal Of Autism and Developmental Disorders*. 45: 2764-2778. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2440-7>

Watson, L., Hanna, P., Jones, C. J. (2021), A Systematic Review Of The Experience Of Being A Sibling Of A Child With An Autism Spectrum Disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. 26(3): 734-749. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2440-7>

Yaman, C. (2019), Özel gereksinimli Kardeşe Sahip Olan ve Özel gereksinimli Kardeşe Sahip Olmayan Bireylerde Yaşam Memnuniyeti ve Benlik Saygısının İncelenmesi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Meltem Narter).

Yapıcı, Y. G. (2019), Kardeşler Aracılığıyla Sunulan Sosyal Öyküler: Bir Koçluk Uygulaması Örneği, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, (Danışman: Prof. Dr. Elif Tekin-İftar).

Yarıcı, G. (2022), Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Annelerinde Depresyon, Anksiyete, Umutsuzluk ve Stresle Başa Çıkma Düzeylerinin İncelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kayhan Bahalı).

Yelegin, G. (2023), Otizmlı Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Psikolojik Dayanıklık ve Depresyon Seviyelerinin Değerlendirilmesi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (Danışman: Prof. Dr. Füsün Sunar).

Yetiş, H. (2023), Otizmlı Çocuğa Sahip Ailelerin Psikolojik Sağlamlık ve İyi Oluş Düzeyleri ile Çocuğun Davranışları Arasındaki İlişki, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Ali Esgin).

Yıldırım, B. (2018), Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Çocukların Anne Babalarının Depresyon, Kaygı ve Yaşam Kalitesi Düzeylerinin, Psikolojik Yardım Almaya Yönelik Tutumları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman Ağa Önal).

Yılmaz, A. (2021), Algılanan Ebeveyn Tutumu ile Kişilik Arasındaki İlişkide Çocukluk Dönemi Kardeş İlişkisinin Düzenleyici Rolü, Acıbadem Mehmet Ali

Aydınlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesderen Gazioğlu).

Yokuş-Yılmaz, E. (2019), Otizm Spektrum Bozukluğuna Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Yılmazlık Kaynakları ile Kardeşlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sakine Gülfem Çakır).

Zaidman-Zait, A., Yechezkiely, M., Regev, D. (2020), The Quality Of The Relationship Between Typically Developing Children and Their Siblings With and Without Intellectual Disability: Insights From Children's Drawings. *Research in Developmental Disabilities*, 96: 103-537. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103537>

DSÖ, (2021). Dünya Geneline 1 Milyardan Fazla Engelli Bulunuyor.(<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/dso-dunya-geneline-1-milyardan-fazlaengelli-bulunuyor/2436449>., Erişim tarihi: 09 Mart 2023).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu. (<https://sozluk.gov.tr/>., Erişim tarihi: 01 Ocak 2024).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Haber Bülteni. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, (TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr., Erişim tarihi: 04 Ocak 2024).

WHO, International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps, Geneva: World Health Organisation. (World Health Organization (WHO., Erişim tarihi: 02 Şubat 2024).

ÇÖZGER, (2024), Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu. e-Rapor (saglik.gov.tr)., Erişim tarihi: 03 Nisan 2024).

MEB,(2023),https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_01/17234231_ram_kilavuzu_2023.Pdf (Erişim tarihi:06 Ocak 2024).

II.EKLER

Ek-1. Demografik Bilgi Formu

I-Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireye Ait Bilgiler;

Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireye Ait Bilgiler	
1. Sizin Cinsiyetiniz	a) Kız b) Erkek
2. Sizin Yaşınız	
3. Sizin Öğrenim Durumunuz	a) Okuryazar değil b) İlkokul c) Ortaokul d) Lise e) Üniversite f) Diğer
4. Özel Gereksinimli Kardeşinize Bakım Veren Kişi	a) Kardeşi b) Anne-Baba c) Nine-Dede d) Yakın Akrabalar (Hala-Amca, Teyze-Dayı) e) Bakım evi f) Diğer

II- Özel Gereksinimli Çocuğa Ait Bilgiler;

Özel Gereksinimli Çocuğa Ait Bilgiler	
1. Kardeşinizin Cinsiyeti	a) Kız b) Erkek
2.Kardeşinizin Yaşı	
3. Kardeşinizle Aranızdaki Yaş Farkı	a) Yok b) 0-2 yaş c) 3-5 yaş d) 6-9 yaş e) 10 ve üstü
4. Kardeşinizin Öğrenim Durumu	a) Okuryazar değil b) İlkokul c) Ortaokul d) Lise e) Sadece rehabilitasyon ve özel eğitim merkezine gidiyor f) Kaynaştırma okuluna gidiyor g) Özel eğitim okuluna gidiyor h) Bilim sanat merkezine gidiyor i) Diğer

5.Yetersizlik Türü/ Tanısı	a) Bedensel yetersizlik b) Zihinsel yetersizlik c) İşitme yetersizliği d) Görme yetersizliği e) Dil ve konuşma güçlüğü f) Öğrenme güçlüğü g) Otizm Spekturum Bozukluğu h) Birden fazla yetersizlik i) Özel (üstün) yetenekli j) Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu k) Diğer
6.Yetersizlik Derecesi	a) Hafif b) Orta c) Ağır d) Çok Ağır

Ek-2.Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerde Duygusal Yük Ölçeği

	Hemen Hemen Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara sıra	Çoğu Zaman	Hemen Hemen Her Zaman
1.Sürekli benden yardım istenmesine öfkelenirim.	1	2	3	4	5
2.Kardeşimin hiç olmamasını dilerim.	1	2	3	4	5
3.Annemin bütün ilgisini topladığı için ona öfkelenirim.	1	2	3	4	5
4.Sağlıklı olduğum için kendimi suçlu hissedirim.	1	2	3	4	5
5.Onun için gerekli olan zamanı çaldığım için suçluluk duyarım.	1	2	3	4	5
6. Sosyal ortamlarda onunla görününce öfkelenirim.	1	2	3	4	5
7.Ona acırım.	1	2	3	4	5
8.Ona olan beklentilerin de bana yüklendiği için ona öfkelenirim.	1	2	3	4	5
9.Ondan bahsedilince öfkelenirim.	1	2	3	4	5
10.Çocukluğumu çaldığı için ona öfkelenirim.	1	2	3	4	5
11.Ona bakım veren kişinin ondan önce vefat etmesinden korkarım.	1	2	3	4	5
12. Herkes gibi kardeş olamadığımız için ona öfkelenirim.	1	2	3	4	5

13. Öyle bir kardeşi dünyaya getirdikleri için anneme babama öfkelenirim.	1	2	3	4	5
14. Kardeşime yeteri kadar anlayışlı olamadığım için kendimi suçlarım.	1	2	3	4	5
15. Ailemin bana sunduğu imkanları ona sunulanla karşılaştırdığımda kendimi suçlu hissederim.	1	2	3	4	5
16.Ona zarar gelmesinden çok korkarım.	1	2	3	4	5
17.Bir geleceğinin olmayacağını düşünmek beni korkutur.	1	2	3	4	5
18.Kendine zarar veren davranışlar yaptığında korkarım.	1	2	3	4	5
19.Sosyal hayattaki korumasızlığı/savunmasızlığı beni korkutur.	1	2	3	4	5

Ek-3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

	Hiç uygun değil	Uygun değil	Biraz uygun	Uygun	Tamamen uygun
1. Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim.	1	2	3	4	5
2. Stresli olayların üstesinden gelmekte güçlük çekerim.	1	2	3	4	5
3. Stresli durumlardan sonra kendime gelmem uzun zaman almaz.	1	2	3	4	5
4. Kötü bir şeyler olduğunda bunu atlatmak benim için zordur.	1	2	3	4	5
5. Zor zamanları çok az sıkıntıyla atlatırım.	1	2	3	4	5
6. Hayatımdaki olumsuzlukların etkisinden kurtulmam uzun zaman alır.	1	2	3	4	5

Ek-4. Birinci Basamak İçin Beck Depresyon Tarama leği

- 0-3 puanlarının minimal depresyonu,
- 4-6 hafif depresyonu,
- 7-9 orta düzeyde
- 10-21 şiddetli depresyonu gösterir şeklindedir (Beck, Steer, Brown, 2000; Wang, Gorenstein, 2013; Alsaleh, 2016).

Ek-5. Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı ile Duygusal Yükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Etik Kurul İzni

Ek-6. Gönüllü Formu

GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Sizi “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olan Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı ile Duygusal Yükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı bir araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmaya katılıp katılmama kararını vermeden önce, araştırmanın neden ve nasıl yapılacağını bilmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu formun okunup anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Aşağıdaki bilgileri dikkatlice okumak için zaman ayırınız. İsterseniz bu bilgileri aileniz ve/veya yakınlarınız ile tartışınız. Eğer anlayamadığımız ve sizin için açık olmayan şeyler varsa, ya da daha fazla bilgi isterseniz bize sorunuz.

Bu araştırmanın amacı, özel gereksinimli kardeşi olan bireylerin psikolojik sağlamlılıkları ile duygusal yükleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada özel gereksinime sahip olan kardeşlerin psikolojik sağlamlılık ve suçluluk, utanç ve öfke durumlarına yönelik soruların yer aldığı duygusal yük ölçeğine yer verilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerde kendi duygu durumunuza en yakın hissettiğiniz şekilde puanlama yapmanız gerekmektedir. Soruları dikkatli okumanız ve sorular arasında geçiş yaparken boşluk bırakmamanız araştırmanın verileri açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmaya sunacağınız katkı bilimsel bir çalışmanın sonuçlanmasına etki edecektir. Çalışma süresince gizlilik esastır ve özel gereksinimli çocukların ve kardeşlerin isimleri hiçbir şekilde araştırma raporlarında yer almayacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama hakkına sahipsiniz. Çalışmaya katılmanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz biçiminde yorumlanacaktır. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

Katılımcının/Vasisinin/Velisinin Adı Soyadı:

İmza/Tarih:

Onama Tanıklık Eden Kişinin Adı Soyadı

İmza/Tarih

Sorumlu Araştırmacı: Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Tuba CEYHUN

İmza:

Sorumlu Araştırmacı: Dr. Öğretim Üyesi Hatice Deniz ÖZDEMİR

İmza:

Diğer Araştırmacı: Büşranur İNANÇ

İmza:

III. İNTİHAL RAPORU

ORJİNALLİK RAPORU

% 10	% 9	% 6	% 5
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
2	9lib.net İnternet Kaynağı	%1
3	acikerisim.isikun.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
4	Submitted to Istanbul Gelisim University Öğrenci Ödevi	<%1
5	acikerisim.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
6	earsiv.anadolu.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
7	docs.neu.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
8	Submitted to Bahcesehir University Öğrenci Ödevi	<%1

Submitted to Cyprus International University

Bu belge,güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.